Turkish Studies **Comparative Religious Studies**

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 281-305

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22876

ISSN: 2667-5544

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 02.03.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.06.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (10.04.2019)-Referee 2 (10.04.2019)- Referee 3 (05.04.2019)- Referee 4 (09.04.2019)

This article was checked by iThenticate.

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN TEFSİRİNDE İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN

Ekrem GÜLŞEN - Zehra ÇELEBİ***

ÖZ

Son dönem Osmanlı medreselerinin yetiştirdiği en parlak simalardan biri olan Elmalılı Hamdi Yazır Beyazıt Dersiâmlığı, Meclis-i Mebusân üyeliği, huzur derslerinde müzâkerekilik, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkanlığı, senatörlük, Vakıflar Bakanlığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti şube başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Damat Ferit Paşa kabinesindeki görevi esnasında Milli Mücadele aleyhine verdiği karardan sorumlu tutularak idamla yargılanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığınca 1926'da kendisine verilen Kur'an tefsiri yazma görevini 1938'de tamamlamıştır. Telif ve tercüme sekiz eseri bulunan Elmalılı'yı öne çıkaran çalışma, on iki yılda tamamladığı *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsiridir. Çalışmasında, Ebüssuûd'un *İrşâd*'i, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'i, Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'an*'i, Ebû Hayyân'ın *Bahru'l-Muhîti*'i, İbn Cerîr'in *Tefsîr-i Kebîr*'i, Alûsî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i ve *Tefsîr-i Nisâbü'rî* gibi kaynaklardan yararlandığını ifade eder. Ancak iktibas yaptığı değerlendirmeler/yorumlar arasında tercihte bulunması, tenkit ettiklerinin yanı sıra bazı konularda kendine has görüşler ortaya koyması onun eserini, istifade ettiklerinden daha fazla öne çıkarmaktadır. Bu konulardan biri de peygamberlerin mü'cizeleri ve Kur'an'ın i'câzıyla alakalı değerlendirmeleridir. Peygamberliğin, mü'cize ile desteklenmiş bir kurum olması yanında ilâhî bir te'yid olduğuna da değinen Elmalılı, peygamberlere verilen mü'cizelerin özel ve geçici olduğunu, Kur'an'ın mü'cizeliğinin evrensel ve kalıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Elmalılı tefsirinde, Kur'an'ın kalıcı/yerleşik on adet i'câz yönüne değinmektedir. Bunlar: Kur'an'ın tertibi, nazmı, üslûbu, belâgati, gayb ve teşrii/fıkıh

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: egulsen@sakarya.edu.tr

** YL Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: celebizehra@hotmail.com

yönü, korunmuşluğu/muhafazası, Arapça oluşu, Hz. Peygamber'in ümmî olması ve fennî/ilmî i'câzlarıdır. Bu çalışmada, Elmalî'nin Kur'an'ın i'câzıyla alakalı bu değerlendirmeleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İ'câzü'l-Kur'an.

KUR'AN'S LACONIC -I'CAZ- IN ELMALILI MUHAMMED HAMDI YAZIR'S COMMENTARY

ABSTRACT

Elmalılı Hamdi Yazır, one of the brightest personality who Ottoman madrassah had brought up, served as a professor of Beyazid Medressai, member of Meclis-i Mebusân, negotiant in discourses, head of Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye, member of Ottoman senate, minister of foundation, head of branch of Comittee of Union and Progress. He was trialed being held responsible for his decision against the Turkish national struggle for independence during his post in Damat Ferit Paşa cabinet. He completed the task of writing a commentary of the Kuran in 1938, which he was given in 1926. The work that makes him who has eight work translation or original work, in total the top is the commentary of on the Quran named Hak Dini Kur'an Dili. Even though he said that he used the references such as İrşâd of Ebüssuûd, Envârü't-tenzil'i of Beyzâvî, Keşşâf of Zemahşerî, Ahkâmü'l-Kur'an of Cessâs, Tefsîr-i Kebîr and Tefsîr-i Nisâbü'rî of Alûsî, his making a choice among the comments/evaluations that he cited, besides the ones he criticized that he has seen mistakes, he delivers his own opinion concerning some topics. Some of which his judgements regarding miracles of the prophets and irresistibility of Kuran. Elmalılı mentioning the prophecy is a divine verification besides it is an establishment supported by miracle, pointed out that miracles given to prophets have been exclusive and temporary, but the miraculousness of Kuran is universal and eternal. Elmalî has mentioned ten eternal aspects of irresistibility of Kuran in his commentary of The Kuran. These are: arrangement, verse, wording, rhetoric, aspect of unseen and visible, protected, being Arabic of Kuran; scientific rhetoric's and being illiterate of Prophet. In this work, Judgements of Elmalî regarding irresistibility of Kuran were studied.

STRUCTURED ABSTRACT

The dictionary meaning of mucize is "unable to power or no power, to discourage others, instability so the end and the back of something".

As a term, it is defined as "a weakness when a person attempts to make a miracle".

In the interpretation of 82nd verse of “Surah an-Nisa”¹ and other verses from the Qur'an, Elmalılı listed the aspect of “icaz” rather vaguely in the following order:

- a. Being the unseen reports-Gâyb.
- b. Beauty of unique rhetoric and eloquence-fesâhat ve belâgat.
- c. All statements being within the same frame and impeccable text even though the types of statements are different.
- d. The existence of a harmonious diversity in all verses of Surahs, with different and various purposes, meanings, wisdom, and benefit.
- e. There being the different readings of the Qur'an, expressing different verdicts and various meanings.

And further along, aspects of “icaz” that Elmalılı generally mentioned are introduced in detail:

1. Icaz through the order of the Qur'an.
2. Icaz through the Verse view of the Qur'an.
3. Icaz in terms of the phraseology of the Qur'an.
4. Icaz in terms of the eloquence of the Qur'an.
5. The Inference of the Qur'an in terms of the unseen (Gayb).
6. Icaz in terms of legislation (Teşrii) of the Qur'an.
7. Icaz in terms of the preservation of the Qur'an.
8. Icaz in term of Qur'an being in the Arabic language.
9. Icaz in terms of Prophet being illiterate.
10. Icaz in terms of the science of the Qur'an.

Conclusion

Studies on the Qur'an usually carry the traces of their periods. In particular, the commentaries were written considering the needs of their time, which helped to better understand the Qur'an. However, some of these commentaries continue to maintain features as resources for their own era and the era after.

Even though Elmalılı's work entitled “Hak Dini Kur'an Dili” was written to address the needs of that time, it is still one of the most important reference resources. When interpreting verses, the interpreter discusses the subjects in depth and mentioned “icâz” aspects of the Qur'an in proper places. However, Elmalılı presents his thoughts in short and concise statements without details.

According to Elmalılı, the Qur'an Itself is the greatest miracle given to the Prophet (pbuh.), and the frequency makes it different from the other miracles.

This is one of the clearest pieces of evidence that come from Allah. According to the author, the knowledge about “icâz” is one of the sciences

¹ Will they not then ponder on the Qur'an? If it had been from other than Allah they would have found therein much incongruity.

that are instrumental in the understanding of the Holy Qur'an and its miracles.

As almost sharing the same thoughts with other commentators on this subject, Elmalılı also gives the same evaluations in the types of icâz. According to the interpreter -mufassır- who commentates the views of Qur'an in tehaddi verses, there are ten kinds of icâz in the Qur'an. These are the order of Qur'an (Tertib), the verses (Ayat), styles of phraseology (üslûb), eloquence (Belâgat), the unseen (Gayb), the legislation (Teşrii), the features in terms of being protected and Arabic, Prophet being illiterate (ümmî) and icaz in scientific terms. According to Elmalılı who made wide explanations about the icaz of versification, it is the verse that plays a role as the keystone of the Qur'an. It is not the meaning which is read at first, but the style of verse that expresses the meaning in a best way.

Elmalılı, who we think shares the same views with the past commentators about the unseen aspect -Gayb'i icaz-, clarifies the issue by also touching on the historical events. While presenting examples for the unseen -Gayb- about the future, he says that the Qur'an proves its supremacy and that the informed events are not inconsistent with new information, but supports new information

Elmalili has considered the preservation of the Qur'an in the terms of miracles and connects this subject with the unseen aspect-Gaybî i'câz.

Probably because of the influence of his time, Elmalılı considers the descending of the Qur'an in Arabic as a miracle and touches on the subtleties of Arabic. According to him, Arabic is not only an excellent language that best expresses every meaning, but the Qur'an also exalted and polished it in the greatest way.

Elmalili also mentions the personal characteristics of the Prophet (pbuh.) while thinking about the opinion that being illiterate is also a miracle for Him (pbuh.). It is stated that although poetry and eloquence are found to a high degree among Arabs, the notion of an illiterate prophet is noteworthy at a time when the knowledge about literate and grammar is not even common. The author narrates that the illiteracy is also considered as a sign of inability among people, and at the same time, on the contrary, he accepts the idea that the Prophet (pbuh.), being illiterate is also a miracle. In addition to this, there is not a condition for illiteracy -ümmî - for every prophet.

Elmalili argues that the Qur'an should be interpreted according to the advances made in every age, Elmalılı gives information about the scientific aspects of icaz according to the progress of his time. Elmalili narrates that the references related to this topic are not against the Qur'an. According to him, these information strengthen the faith of Muslims while helping to provide proofs and interpretation of the verse.

This study tries to address Elmalılı's view of the Qur'an with examples. However, we believe that the sub-headings of the subject should be handled by independent studies. Elmalılı's evaluations in terms of verse, consensus and scientific aspect of icaz should be analyzed and compared with the interpretations of other commentators -mufassır.

The interpretation of Elmalili which has obtained a well -deserved reputation in the field and become a topic for dozens of works should be re- clarified and presented to the benefit of the people.

Keywords: Commentary (Tafsir), Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kurân Dili, Kur'ân's rhetorics.

Giriş

1. Mû'cize ve İ'câz Kelimelerinin Anlamı

Mû'cize, “عَجَز/acz” kökünden türetilmiş bir kelime olup sözlükte “bir şeye güç yetirememek; öne geçmek, başkalarını âciz bırakmak; engel olmak, hızını kesmek; kararsızlık; bir şeyin sonu ve arkası” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990: 5, 369-370; Süyûtî, 1987: 4, 3; Râgıb el-İsfahânî, 322; Cevherî, 3, 883-884). “الْعَجَاز” kelimesi lügatte; acziyetin yerleşmesi, ortaya çıkması demektir. Bu kelime “عَجَز/acz” fiil kökünden, “أَعْجَزَ” kelimesinin “إِعْجَازَ” vezninde mastarıdır. “Bir şeyin benzerini yapmaktan muhatabı âciz bırakan şey” demektir.

Terim olarak i'câz, insanın mû'cize yapmaya kalkışması durumunda onun güçsüzlüğü olarak tanımlanmaktadır. Kur'ân bağlamında değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in risâlet davasında göstermiş olduğu ebedî mû'cizesi, Kur'ân-ı Kerim'e muâraza yapmaktan Arapların ve daha sonraki insanların âciz olduklarını göstermek sûretiyle, kendi doğruluğunu ortaya koyması olarak tarif edilmektedir (Kattân, 1997: 364).

Mû'cize kelimesi daha çok kelâmî kaynaklarda, peygamberliğin delili olarak kullanılan bir kavramdır. Yüce Allah'ın peygamberlerinin metotları ve risâletlerinin doğruluğunu göstermek için peygamberlerine verdiği, kâinat ve beşeriyet yasalarını delen, olağanüstü durumlar ve yeteneklerdir ki benzerlerini getirmekten münkirleri âciz bırakan olaylardır (Sâbûnî, 2014: 101).

Tariflerden de anlaşıldığı üzere olağanüstü bir hadiseye mû'cize diyebilmemiz için onun peygamber eliyle zuhur etmesi gerekmektedir. Zirâ nübüvvet iddiasında bulunan bir zâtın doğruluğu bu şekilde anlaşılabilir. Mû'cize olmaksızın peygamberlik iddiasında bulunan birinin bu iddiasını kabul etmek vacip değildir (Sâbûnî, 2014: 101). Mû'cize, peygamberlere has bir özellik olup herhangi bir kimsede ortaya çıkan olağanüstü hadiseler bu ad verilemez. Yalnız bu noktada İmâmiye Şia'sı, on iki imamın da bu şekilde olağanüstü olaylar gösterebileceğini ve bu hadiselerin, imamların hak olduğuna delalet eden mû'cizeler olduğunu iddia ederek, bu düşüncenin istisnasını teşkil ettiğini zikrederler (Kurt, 2014: 17).

Peygamberlerin mû'cizeleri, diğer hârikulâdeliklerden açık bir şekilde ayırt edilebilir. Her şeyden önce peygamber, kendisine gönderildiği toplumun ilerledikleri bir alanda onlara meydan okur (Topaloğlu, 1998: 173). Çünkü toplumun ileri olmadığı bir alanda meydan okuma, meydan okuma olarak kabul edilememektedir (Şarâvî, 1993: 14).

2. Elmalılı'ya Göre Mû'cize ve İ'câz

Elmalılı, ekseri i'câzü'l-Kur'ân'la ilgili değerlendirmelerini mû'cize, âyet ve i'câz kelimelerinde zikretmektedir. Önce onun âyet, mû'cize ve i'câz hususundaki görüşlerine yer verelim, çünkü bu görüşler aynı zamanda onun Kur'ân'ın i'câzına bakışını da ortaya koymaktadır.

Ona göre âyet kelimesinde açık olmak manası bulunduğu gibi, bu açıklık derecesine göre bazen “beyyin” olmakla nitelendirilir. Âyet kelimesinin kendisi açık, diğerini de açıklayan manaları bulunması nedeniyle iki cânibi bulunmaktadır. İlki kendisi ve delâleti güneş gibi, görünüşten kaçmayacak kadar açık ve parlak bir delil olmasıdır. Mû'cizelere “âyet” veya “beyyine” denilmesi de bundan ötürüdür. Diğer, kendisi açık olmakla birlikte, delâleti yalnız akıl ile değil, dil ile de ifade edilmesi bakımındandır

ki, bu her mû'cizede bulunmaz. Peygamberlerin kendileri böyle birer âyet oldukları gibi, Kur'ân mû'cizesi de böyle açık âyetlerden biridir. Kur'ân'da "âyet" kelimesi, yerine göre bu manalardan herhangi biriyle kullanılmaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 24).

Yine Elmalılı'ya göre, "آيَات-âyât" lafzı açık alâmetler ve kesin deliller karşısında, hiçbir söz söyleme ihtimali bulunmayan, apaçık mû'cize manasına gelmektedir. Mû'cizelerin açık ve herkesin anlayacağı şekilde berrak olduğunu aktaran Elmalılı, iman eden kimsenin bundan sonra tereddüt etmemesi gerektiğini savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 569, 437).

Peygamberliğin, mû'cize ile desteklenmiş bir kurum olduğunu ve onlar için mû'cizenin ilâhi bir mesnet olduğunu söylemektedir. Örneğin, Bakara sûresi 87. âyette geçen "الْبَيِّنَات/el-Beyyinât" kelimesinin tefsirinde Elmalılı, Hz. İsa'nın (as.) ruhû'l-Kudûs'le desteklenmesi konusunda, ruhla ilgili malumatın ardından, mû'cize ile ilgili değerlendirmelere yer vermektedir (Elmalılı, 1979: 1, 407-409). Ona göre mû'cize ilâhî bir te'yiddir. Yaratılışın bütün sır ve inceliklerini, tekdüze tekrarlarla dayanan prensiplere, deneysel ilmin ve fennin belli kalıpları içine hapsetmeğe hakkımızın bulunmadığını belirtir. Yine aklın ve ilmin kural ve ilkelerini bir kenara koyarak, her şeyi yalnızca hârikalarla açıklamaya da hakkımızın olmadığını aktarır. Aklın bir alanda sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. İslâm dininin bu hakikati tespit ve ahlâkı yüceltmek için, ilmin ve aklın kurallarına önem vermesinin yanında, imânî mû'cizelere de yer verdiğini söylemektedir (Elmalılı, 1979: 1, 410).

Elmalılı'ya göre mû'cizenin önemli bir özelliği de "isminin de delâlet ettiği veçhile, hârika imânî bir düstûrî küllî ittihâz edilmemek iktiza eder. Asıl, imânî aklî ve harekâtı ilmiyedir. Ne ilme ne dine ehemmiyet vermeyerek her lahza hârika peşinde koşanlar ve dâima ibda' fikirle yaşamak isteyenler, hiçbir zaman iptidâîlikten çıkmayacak ve beynelbeşer hiç bir râbîta bırakmayacak derecede câhil, dalâlû mudıl kalırlar. Buna binâendir ki mucizâtı Kur'ân, mucizâtı sâirenin fevkindedir" (Elmalılı, 1979: 1, 411). Mû'cize'nin mahdut, özel ve geçici olduğunu hassaten vurgulayan Elmalılı'ya göre Kur'ân, mû'cizeler içinde diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir, o da evrensel olmasıdır. Mû'cizelerin özellikleri hakkında Fahreddîn Râzî'nin görüşüne atıfta bulunan Elmalılı, Hz. Salih'in (as.) durumunun, Hz. Muhammed'e (sav.) daha fazla benzediğini söylemektedir. Ayrıca onun getirdiği mû'cizenin, diğer peygamberlerin getirdiği mû'cizelerden daha hayret verici olduğunu aktarmaktadır (Râzî, 29, 48).

Elmalılı'ya göre mû'cizelerin keyfiyetleri incelendiğinde, farklı konumlarda oluşmadığı, aslında tabii şartlara uygun pozisyonlarda olduğu meydana çıkmaktadır. Her ne kadar, Hz. İsa (as.) ölüyü diriltmiş olsa da, ölüm ve yaşam canlının mekânıdır, yani canlı bir varlıkta münhasıran ölüm ve yaşam meydana gelmektedir. Demek ki Hz. İsa (as.), Allah'ın izniyle ölü bir insanı yaşatmayı, insanın vücudunda gerçekleştirmiş, farklı bir mekanda oluşturmamış, mümkün olan bir mekanda/cisimde mû'cizeyi gerçekleştirmiştir. Ama Salih'in (as.) elinde görülen mû'cize farklıdır. Çünkü o, taştan deve çıkarmaktadır. Halbuki taş cansızdır, cansız olan bir varlıkta hayatın büyüyüp çoğalmasının imkanı bulunmamaktadır. Öyle ise bu, daha hayret vericidir. Hz. Peygamber (sav.) ise bunlardan daha üstününü getirmiştir ki, o da semâvî bir cisimde yaptığı tasarruftur; bu da şakk-ı kamer olayıdır.² Bu mû'cizenin yanında Peygamber'e (sav.) verilen Kur'ân mû'cizesi, Salih'in (as.) enteresan olan mû'cizesinden çok daha ilginç, çok daha belîğ ve dâimîdir (Elmalılı, 1979: 7, 4644).

Elmalılı "şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır" (Bakara 2/164) âyeti ve benzeri âyetlerle Allah'ın insanları, delil bulmak için mû'cizelerden çok,

² Ayın yarılması hadisesinde âlimler, iki guruba ayrılmışlardır. İlki, olay Hz. Peygamber döneminde Mekke'de onun bir mû'cizesi olarak gerçekleşmiştir. Diğer azınlık görüşte olanlar ise olayın kıyamette gerçekleşeceğini savunmaktadırlar (Salmazzem, 2018: 863-64).

akılla anlaşılabilir hususlara yönlendirdiğini düşünmektedir. Ona göre akıl olmayınca doğrudan duyulara ve hisse hitap eden mû'cizeler büyük fayda sağlamazlar, geçicidirler (Elmalılı, 1979: 1, 568). Ne var ki, bu açıklamalardan ve âyetten yola çıkarak, peygamberlerin mû'cizelerinin mümkün olmadığı, Hz. Muhammed'in maddî mû'cize göstermediği/gösteremeyeceği gibi anlamlar çıkarılmamalıdır. Çünkü âyetle örnek olarak verilen ve her biri en büyük icât harikası olan sırları ve mû'cizeleri ortaya koyan üstün kudret düşünüldüğünde, Safa tepesinin altına dönüştürülmesinin bu kudrete göre önem taşımayacağı zikredilmektedir. Müfessire göre gökler, yeryüzü vb. mû'cizeler devam etmektedir, insanlar da bunları bırakıp anlık ve geçici mû'cizeler istemektedirler. Bu büyük ve devamlı mû'cizeleri anlayıp, üzerinde iyice düşünenler, yüce yaratıcının kanunlarını iyi kavrayanlar, bu basit mû'cize isteğini kendi lehlerine çevirmeleri hususunda yollarının açılacağını, "bu sayede yalnız Safa'nın değil bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesinin bile mümkün olacağını, yalnız meâdin kanunlarını iyice idrak etmek bu matlaba kâfi geleceğini" iddia etmektedir Elmalılı, 1979: 1, 569).

Yine Elmalılı bu âyet ve benzerlerinin, pek çok alanla alakalı konuları içermesinin de bir başka mû'cize olduğunu belirtmektedir. Kur'ân'ın, en yüksek ilmî ve fennî meselelerin özünü alarak, bütün seçkin insanların ve halkın anlayacağı ifade ile basitleştirerek sunması/öğretmesi, onu diğer mû'cizelerden farklı kıldığını söylemektedir (Elmalılı, 1979: 1, 570). Ona göre, Kur'ân'ın bütün yaratılışa ayna olan benzersiz nazmında, mû'cizeli bir yücelik duyulmamasının sebebi, bu kabil insanların yaratılışlarındaki zevklerin ve akıllarının, birtakım hevesler içinde iflas etmiş olmasından, geçici ve tekrarı olamayan mû'cizeler talep etmelerinden kaynaklandığını iddia etmektedir (Elmalılı, 1979: 1, 570).

Elmalılı'nın bu açıklamalarından mû'cizeyi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre, peygamber dönemi mû'cizeleri geçicidir, akıl sahibi insanlar bu olaylara takılı kalmazlar. Allah'ın devam eden kevnî mû'cizelerine/âyetlerine bakmalıdırlar. Peygamberlere verilen mû'cizeler, peygamberleri tasdik etmekle birlikte, inanan ve inanmayan herkes için bir imtihan vesilesidir.

3. Elmalılı'ya Göre İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câzü'l-Kur'ân kavramı tefsirle ilgili, Kur'ân ilimlerinden biridir (Süyûtî, 1987: 4, 3-23; Kattân, 1997: 364; Turgut, 1991: 165). İ'câz ve Kur'ân kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir isim tamlamasıdır. Kur'ân'ın i'câzından maksat, Kur'ân'ın meydan okuduğu şeyi getirmelerinde bütün insanları âciz bırakmasıdır (Zerkânî, 2, 33; Aydemir, 1971: 171). Kur'ân-ı Kerim'in insanlığı âciz bırakan yönü, yâni onun i'câzı, ona benzer veya ona yakın bir eserin meydana getirilememesidir. Bu mû'cize, insanlığı diğer bütün mû'cizelerden müstağni kılmıştır (Cerrahoğlu, 1993: 163).

Elmalılı Kur'ân'ın tanımını yaparken, O'nun bir sıfatı olarak i'câzı saymaktadır. Kur'ân'ın nazmına da i'câz çeşitlerinden biri olarak bakmaktadır. O'na göre Kur'ân, bütün Arap edebiyatçılarını, şâirlerini ve belâgatçılarını, hatta bütün insanları ve cinleri i'câzıyla âciz bırakmıştır. Bundan dolayı hak ve haktan olduğunu, kendisinden başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde, bizzat kendi varlığı ile ispatlamış bir kitaptır. Meselâ, "Allah göklerin ve yerin nurudur... Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır" (Nûr 24/35) âyetini tefsir ederken, Kur'ân'ın bizâtihi açık, anlaşılır, tecrübeyle sabit şüphe götürmez bir mû'cize olduğunu ifade etmektedir (Elmalılı, 1979: 4, 2842). Kur'ân-ı Kerim'in tanımını da şu şekilde yapmaktadır: "Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sav.) Efendimize indirilmiş olup her bir sûresi i'câz ifade eden, ondan bize tevatür yoluyla nakledilmiş ve o şekilde Mushaflarda yazılı bulunan belîğ nazım ki hem tamamına ve hem bir kısmına denilmektedir" (Elmalılı, 1979: 1, 162).

Tanımdaki "Kur'ân'ın her bir kısmının -ne kadar olursa olsun- i'câz ifade ettiği", ifadesinden Elmalılı'nın Kur'ân'ın i'câz miktarı hakkındaki düşüncesini çıkarsayabiliriz. Ona göre, Kur'ân'a karşı nazîre getirme miktarı tek bir sûre olabileceği gibi, bir "kısmı" da Kur'ân olduğuna göre o miktar kadar da olabilir. Fakat bu kısmın ne kadar olduğu, ifadede açık olmayıp, muğlâk bırakılmış, Kur'ân'a karşı getirilecek i'câz miktarı tam olarak açıklanmamıştır. Hamdi Yazır, Kur'ân'ın i'câzının güzelliği ve

bunun üstün özelliklerinin yanında, bu ilmin zorluğunu da dikkat çekmektedir. Ona göre kelimelerin incelikleri, yerli yerinde oluşu/kullanılışı, Kur'ân'ın i'câzından ve ince lemeâtından/parıltısından olmakla birlikte, bunu ancak havas, yani ilimde ileri derecede olanlar anlayabilirler (Elmalılı, 1979: 6, 4461).

İ'câz ilminin önemli bir konu oluşunu, Kur'ân'ın mû'cizeliğine bağlayan Elmalılı, bu ilimle yalnız âlimlerin uğraşması gerektiğini de savunmaktadır.

4. Elmalılı'ya Göre İ'câz Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerim üzerinde yapılan çalışmalar genel olarak dönemlerinin izlerini taşımaktadır. Müfessirler yetiştikleri çevreye ve dönemlerindeki olaylara göre açıklamalarda bulunmaktadır. Kur'ân'ın i'câzı konusundaki çalışmalar da buna göre şekillenmiştir. Meselâ, ilk dönemlerde Kur'ân'ın teaddî âyetleri ve içerdiği anlam üzerinde durulurken, daha sonraları Arap dili üzerindeki çalışmaların hızlanmasıyla nazım, belâgat ve üslûp gibi konular da ele alınmıştır. Tabi olarak bu konular müfessirlerin kendi zevk ve anlayışlarına göre farklılık arz etmektedir. Son asırlarda ilmî gelişmelere paralel olarak Kur'ân'ın ilmî ve fennî açıklamaları üzerinde de çalışmalar hızlanmıştır (Müslim, 1988: 147-220; Yavuz, 2000: 21, 406).

Yaşadığı ortam ve aldığı eğitimin etkisi, Osmanlı'nın sonu ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşayan Elmalılı'nın tefsirinde açıkça görülmektedir. Onun i'câzla ilgili açıklamaları genel ifadelerden öteye geçmemekle birlikte, yeri geldikçe kendine has farklı açıklamaları bulunmaktadır. Yararlandığı müfessirlerle aynı i'câz çeşitlerine değinen Elmalılı, temas ettiği i'câz çeşidinin niteliklerini ince nükteler ve örneklerle açıklamaktadır. Kur'ân nazmı, üslûbu ve tertibi ile dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Ona göre Allah, âyetlerini belirli bir sıra ve düzen ile inzâl etmemiştir. Farklı konuları, farklı üslûpla bildirdiği halde, bir tertibin olması Kur'ânî bir mû'cizedir. Elmalılıya göre Kur'ân âyetleri, yerine göre yaratmaya, yerine göre yok etmeye, yerine göre îadeye yönlendirmektedir. Yerine göre de tek bir tembih ve ihtarda bulunurken hisleri harekete geçirip teşvikler ve korkutmalar saçarak, gökleri ve yeri gezdirip, ufukları dolaştırmaktadır. Kalplerin ve vicdanların derinliklerine indirip iç dünyaları göstermekte, aklî prensipler tertibiyle mantıklar içinde görünmeden, görünmeyi anlatmaktadır. Yine aynı anlayışı, aynı haberi, aynı müşâhedeyi ve aynı âyeti bir bedîî sanat ile şekilden şekle, sûretten sûrete, nazımdan nazma, pek çok âyetler yaparak, çok çeşitli âyetleri bir âyete döküp, uzun âyetlerle anlattığı bir konuyu, bu sefer kısa bir âyetle anlatmaktadır (Elmalılı, 1979: 3, 1934).

Kur'ân-ı Kerim, Arap harflerinden oluşmakta ve insanlara bu lisan ile meydan okumaktadır. Bu lisanın en küçük birimi olan harflerle ilgili açıklamasında, (Elmalılı, 1979: 1, 155) onların oluşturduğu nazma dikkat çekmektedir. Allah'ın, kelimeleri oluşturan hece harflerini öyle özel bir şekilde ihtar ettiğini ve bu nedenle basit, sınırlı ve belirsiz harflerden O'nun hikmetiyle anlamı sınırsız kelimeler ve cümleler oluştuğunu savunmaktadır. İnsanların bu sayede söyleyip anlamak gibi büyük bir nimete eriştiğini ve bundan birçoklarının da gafil olduğunu zikretmektedir. Kur'ân'ın nazmı, basit ve sınırlı alfabe harflerinden meydana gelmiş olmakla birlikte, diğer kelimelerden farkı, herkesin bildiği elifbayı yeni duydukları ve sırrına eremedikleri "elif-lâm-râ" gibi yepyeni bir şekille ve benzeri görülmemiş bir sanat ve estetik anlayışı ile ortaya koymuştur. Edebiyatçıları ve belâgatçıları bir benzerini meydana getirmekten âciz bırakan fevkâlâde sanatlı, seçkin ve hikmetli bir kitap olması onun, Allah tarafından indirilmiş bir mû'cize ve bir peygamberlik belgesi olduğuna delalet ettiği gibi, inkârcılar için de bir teaddî olduğunu vurgulamaktadır (Elmalılı, 1979: 4, 2663).

Elmalılı'ya göre Kur'ân, halka hidâyet rehberi olurken, inananları sevap ve cennetle müjdeleyen, isyankârları azap ve cehennemle korkutup uyaran bir kitaptır. Yine Kur'ân'ın hükümleri kesindir, nazmı ve manası her türlü noksanlıktan ârî kılınmıştır. Ayrıca "ümmü'l-Kitâb" olan Kur'ân, beyan ve belâgatı güçlü, tahriften korunmuş, âyetleri neshi kâbil olmayacak şekilde ebediyen muhkem olan hakikatleri ve ezeli ahkâmı olan bir kitaptır. Bu özellikleriyle Kur'ân, Hz. Muhammed'in

peygamberliğinin en mükemmel şâhidi ve bir benzerinin ebediyen ortaya konması mümkün olmayan parlak bir mû'cizesidir (Elmalılı, 1979: 4, 2665).

Elmalılı, tehdî âyetlerinden olan Nisâ sûresi 82. âyetinde³ ve diğer âyetlerin tefsirinde Kur'ân'ın i'câz yönlerini mücmel olarak şöyle sıralamaktadır:

1. Gâybi haberleri vermesi,
2. Benzeri olmayan bir fesâhat ve belâgat güzelliğinin olması,
3. Beyan çeşitlerinin farklı olması ile beraber hepsi birbirine benzeyen ve birbirine uygun bir fitrat düzeni, sağlam ve kusursuz bir metin içinde bulunması,
4. Sûre ve âyetlerinde, maksat ve manaların, hikmet ve yararların çeşitli ve değişik olmasıyla, ahenkli bir çeşitliliğin bulunması,
5. Kur'ân'da değişik hükümler ve çeşitli manaları ifade eden farklı kırâatlerin bulunmasıdır (Elmalılı, 1979: 2, 1400-1402; 4, 2770, 2842; 5, 3646; 7, 4560).

Şimdi Elmalılı'nın genel olarak değindiği bu i'câz çeşitlerini daha tafsîlatlı olarak ele alalım:

4.1. Kur'ân'ın Tertip Yönünden İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim, âyet ve sûreleri birbirinden farklı zamanlarda nâzil olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in bu şekilde nâzil olmasına karşın, âyet ve sûrelerin tertibi tevkîfidir⁴ (Kattân, 1997: 195-201; Cerrahoğlu, 1993: 56). Hz. Peygamber vahiy kâtiplerine ve sahâbîlere hangi âyetin nereye yerleştirileceğini bildirmiştir (Süyûtî, 1987: 1, 164; Cerrahoğlu, 1993: 56, 58).

Müfessirler genellikle, Kur'ân'ın nazım ve tertibini birlikte ele almışlardır. Elmalılı bu iki konuyu birbiriyle bağlantılı görmekle birlikte, tertibini Kur'ân'ın bir i'câz yönü olarak kabul etmektedir. O da, müfessir Râzî gibi Kur'ân'ın tertibini, nazım ve münâsebetle irtibatlandırmakta ve bunları birbirinden ayırmamaktadır (Râzî, 2, 116; Bakillânî, 2008: 51-52).

Örneğin, Bakara sûresinin girişinde Kur'ân'ın tertibine değinirken onu bir canlıya benzetmektedir. O'na göre Fatiha sûresi başı, Bakara sûresi gövdesinin en önemli kısmı, öteki sûreler diğer uzuvları, organları, kol ve bacaklarıdır. Elmalılı, Fatiha sûresinde konuyla alakalı olarak şöyle demektedir: "Kur'ân manalarının inkişaflarındaki ilişkiler, en mükemmel canlı bir cismin ahengine benzer. Maddî ve manevî yönü tam, en mükemmel bir insana benzer, onu da Hz. Muhammed'in vücûdu olarak tasarlarsanız, Kur'ân'ın tertibindeki ilâhî sanatın bir timsâlini düşünmüş olursunuz" (Elmalılı, 1979: 1, 147).

Buna göre Elmalılı'nın, Kur'ân'ın tertibindeki düzenin cisimleşmiş hali olarak, Hz. Peygamber'i gördüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca bir canlının ilk oluşumu/şekillenmesi ile daha sonraki evreleri arasında fark bulunduğu gibi, Kur'ân'ın iniş süreci ile sonrası ve toplanıp yazılmasında da fark olduğunu söylemektedir. Kur'ân tam bir gelişme düzeni ile yirmi üç senede tedrici olarak inkişaf etmiş ve tabi olarak tamamındaki genel düzen, nüzûl düzeninden farklı olmuştur. Meselâ, Fatiha sûresinden sonra hangi sûreyi ele alacak olursak, bu tertipteki en mükemmel tenasübü bulamamaktayız. Farklı bir tertip oluşturulmaya çalışıldığında, başı gövdenin ortasına veya ayakları kolların yerine koymak ilk yaratılıştaki olmayan tertibi yapmak gibi olur ki, bunun da ne kadar yerinde olduğunu Elmalılı sorgulamaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 147).

Elmalılı, inanmayanlar tarafından Kur'ân'ın toptan indirilmesi ile ilgili itirazda bulunanlara

³ "Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı" (Nisâ 4/82).

⁴ Alimler, âyetlerin tevkîfi olduğu hususunda ittifak ederlerken, sûrelerin tertibi hususunda, kısmen tevkîfi kısmen içtihadı dayalı, icthâdî ve tevkîfi olmak üzere üç görüş ileri sürmüşlerdir (Demirci, 2016: 103-106).

karşı yaptığı açıklamada (Furkân 25/32), âyetlerin tek tek indirilmesi ile toplu indirilmesi arasında bir şeyin değişmeyeceğini savunmaktadır. Böyle olsa da âyetlerin parça parça indirilmesinde birçok hikmetin bulunduğunu zikretmektedir. Bu faydaların ilki; vahyin insan kalbine iyice yerleştirilmesi ve belleğe sağlam bir şekilde alınması olduğunu aktarır. İkincisinin, peyderpey olaylara ve hadiselerle göre inişinde mânâ yönünden daha fazla görüş ve derinlik; hem teorik, hem de pratik bir kıymet ve güç bulunduğunu söyler. Üçüncü olarak da, her yeni inen necm (âyet) ile ayrıca bir meydan okuma yapılarak, çekişmede kuvvet kazanılmaktadır. Âyetlerin parça parça gelmesinin nâsih-mensûh, zamanına göre hüküm koyma, açıklama ve tefsirin çeşitli usûl ve kurallarının tedricen öğrenilip zihne yerleştirilmesi gibi faydalarının da bulunduğunu zikretmektedir (Elmalılı, 1979: 5, 3584).

Elmalılı, Alak sûresi tefsirinde ilk inen sûre ile alakalı bilgi vermektedir. İlk olarak âyet-sûre tertibine değinmektedir. Ona göre Kur'ân'ın gerek âyet, gerekse sûre tertibinde nüzûl sırası gözetmeksizin Mekkî-Medenî sûre ve âyetler karıştırılıp daha çok mana ilişkisi gözetilmiş olmasında, nazımın güzelliği ve Kur'ân'ın i'câzı açısından çok büyük hikmetlerin bulunduğuna dikkat çekmektedir. Elmalılı bu hususu şöyle bir örnekle açıklamaktadır: “Meselâ bu beş âyet, Fatiha'dan evvel inmiştir diye bunları sûreden ayırıp da tertipte, Fatiha'dan önce koymaya kalkışmak gibi bir üslûp takip edilecek olsa idi, ne bu sûre kalır, ne de Kur'ân'ın (diğer) sûreleri ve âyetleri arasında bir ahenk bulunurdu (Alak 96/1-5). Böyle yapılmayıp Kur'ân'ın herhangi bir kısmı okunurken ve hatta herhangi önemli bir işe başlarken “bismillâhırrahmânırrâhîm” diye başlanmakla aslında hem “Rabbini ismiyle oku” emri yerine getirilmekte, hem de Kur'ân nazımını hiç bozmadan bütün yönleriyle muhafazası yapılmaktadır. Bu sûrelerin bu şekilde Kur'ân'ın (indirilmesinin) bitimine doğru buraya konulmasında şüphesiz, ilk vehlede anlaşılan manadan daha fazla bir manası bulunmaktadır” (Elmalılı, 1979: 8, 5946). Elmalılı, âyet ve sûrelerin ilk iniş düzenindeki mana ile tertip düzenindeki mananın da farklı olduğunu savunmaktadır.

Elmalılı, uygun düştüğü yerlerde tertibe göre aynı konuları anlatan âyetlerin farklı yerde, farklı anlamları bulunduğunu söylemektedir. Ona göre benzer âyetler tekrar gibi gözükse de tekrar değildir. Hepsini, yerine ve tertibine göre farklı manalar ve nokteler taşımaktadır. Meselâ “Biz insana anne babasına iyi davranmayı emrettik” (Ahkâf 46/15) âyetinin birkaç yerde geçtiğini (Ankebût 29/8; Lokmân 31/14) fakat her birinde başka bir nükte ve farklı bakış açısıyla sevk edildiğinden bunlar tekrar olmayıp, ayrı ayrı mana ve faydalar içerdiğini, burada da -Ahkaf Sûresi- “yaptıklarının karşılığı olarak” ifadesi dolayısıyla iyilik ve doğruluğun önemli bir misâli olmak üzere getirildiğini savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 6, 4343).

4.2. Kur'ân'ın Nazım Yönünden İ'câzı

İnsanlara doğru yolu göstermek için gönderilen peygamberler, Allah Teâlâ tarafından yaşadıkları devirde rağbet gören fiillerle desteklenmişlerdir. Arap tarihinde Arapça'nın parladığı ve insanların en rağbet ettikleri dönem Hz. Peygamber'in devridir. Bu dönemde Arap dilinin üstünlüğü için çaba gösterenler, Mekke'de dillerine verdikleri önemi şiir ve kasîde yarışmaları düzenledikleri panayırılarla ispatlıyorlardı. İşte bu dönem içinde nâzil olan Kur'ân, bu dilin sahiplerine kademe kademe meydan okumuştur (Kattân, 1997: 372).

İ'câz konusunda araştırma yapan hemen her asırdaki âlimler, Kur'ân'ın bir dil mû'cizesi olduğunu kabul etmektedirler. Bu konunun içine Kur'ân'ın belâgat ve fesâhatini, nazımını, üslûbunu ve tertibini de dâhil etmektedirler. Kur'ân'ın i'câzı denilince genellikle, Kur'ân'ın nazım ve belâgat yönünden i'câzı anlaşılmaktadır (Süyûtî, 1987: 4, 3-17; Bakıllânî, 2008: 51; Mâverî, 1994: 130-132; Reşid Rızâ, 1, 198). Nazım demek, tertip etmek ve sıraya koymak demektir. Kur'ân'ın nazım yönünden i'câzı ise harflerinin, kelimelerinin ve cümlelerinin yerli yerine yerleştirilmesidir (Müslim, 1988: 125).

Kur'ân'ın nazım ve üslûbundaki yorumlarıyla meşhur Fahreddîn Râzî'ye göre müfessirler, nazım konusuna yeterince önem vermemişlerdir (Râzî, 7, 137-138). Yine son dönem müfessirlerden Reşid Rızâ'ya göre de Kur'ân'ın nazım, üslûbu ve belâgatiyle alakalı yapılan incelemeler, konunun

hakkını tam manasıyla verememektedir. Ona göre Kur'ân'da tek bir nazım veya tek bir üslûp yoktur, yüzlerce nazım ve üslûp bulunmaktadır (Reşid Rızâ, 1, 198-199).

Elmalılı Kur'ân'ın mû'cizeliği konusunda, diğer İslâm âlimleriyle aynı görüşü paylaşmaktadır. Harf inkılâbı ile Kur'ân'ın Türkçeleştirilip, onunla ibadet edilmesi görüşünün ele alındığı bir dönemde (Vakkasoğlu, 1987: 16-19), Kur'ân'ın üstün nazmına dikkatleri çekmek maksadıyla tefsirinin birçok yerinde bu i'câz çeşidine değinmektedir. Hatta diyebiliriz ki Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden en çok bahsettiği, özelliklerini ve önemine binâen en çok tekrar ettiği husus, Kur'ân'ın nazım yönünden i'câzıdır. Özellikle nazım i'câzına mukaddimede yer vermesi, konunun onun için önemli olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın eşsiz bir nazmı bulunduğunu ve Kur'ân isminin de ona bu nedenle verildiğini belirtmektedir. Çünkü onun ifadesiyle, “önce okunan bizzat mana değildir, manayı en güzel şekilde anlatan nazımdır” (Elmalılı, 1979: 1, 12). Onun ifadesiyle “Kur'ân, herkesin bildiği harflerin, seslerin en güzellerinden, yerine göre en nağmelilerinden, bütün Arapların bildiği ve dolayısıyla bütün insanların anlayabileceği kelimelerin en güzelinden seçilerek, Allah'tan başka kimsenin yapamayacağı canlı bir dokuma ile dizilip, dokunmuştur. Lafız mananın, mana lafzın aynası halinde sonsuz beyan parıltılarıyla parlatılmıştır. “Haydi, bunun Allah'tan indirildiğinde şüpheniz varsa, Allah'tan başka bütün güvendiklerinizi çağırarak ve hatta insanlar ve cinleri bir araya getirerek bunun, bir sûresinin benzerini yapınız, fakat imkanı yok yapamazsınız” (İsrâ 17/88), diye bütün cihâna meydan okumuştur. Kur'ân, gâyet basit bir teklifle ve gaybdan haber vermek sûretiyle gözle görülen bu âleme gelmiş, her âyeti kolay ve sâde görüldüğü halde, bulunup söylenmesi ve taklidi zor olan “i'câz'lı” bir nazımdır” (Elmalılı, 1979: 1, 13-14). Kur'ân'ı düşünen ve araştıran herkes, nazımını anlayabileceği gibi, onda farklı manalar da bulabilirler.

Ayrıca Elmalılı, Kur'ân nazımını, tehdâdî meselelerinden biri olarak da görmektedir. Ona göre Kur'ân nazımında cümlelerin yapısı, öncesi, sözün gelişi ve akışı, anlamı, kavramı, söz ile mana arasındaki uyumu, sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması vb. yönler gözetilmiştir (Elmalılı, 1979: 1, 51, 161). Kur'ân nazmı, bilimsel düzen ile estetik düzenin kucaklaşıp bütünleştiği bir alandır. Bundan dolayı Kur'ân'ın ortaya koyduğu mantık düzeni, ilim ve sanatın ortaya koyduğu düşünce bütünlüğünden daha sağlam ve daha tutarlıdır (Elmalılı, 1979: 1, 49). Kur'ân'ın sûre ve âyetleri arasındaki tertip ve ilişkiler, sadece edebiyatla ilgili bir zevk olmayıp, aynı zamanda derin bir hikmet ilminin hesaba sığmaz tertip ve düzen şekillerini içine almaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 46).

Kur'ân'ın sûre ve âyetleri rasgele bir tesadüfün veya sadece şairâne bir duygunun gücü ile ortaya çıkmış, karışık bir divan değildir. O baştanbaşa “Bismillâhirrahmânirrahîm” gibi geniş anlamlı tek bir cümledir. Belki fasih bir kelime düzeninde, sağlam bir uyum ve çok hikmetli bir beyan ve üslûp ile inmiş ilâhî bir sözdür (Elmalılı, 1979: 1, 47).

Kur'ân kelimeleri, muhkem bir nazımla dizilip fasılalar ile âyet âyet ayrıldığı gibi, âyetleri de içeriğine göre dikkat çekici bir şekilde fasılalarla ayrılıp, bölüm bölüm kılınmıştır.⁵ Konudan konuya, kıssadan kıssaya, tevhit inancı, ulûhiyet ve ubûdiyet konuları üzerinde çeşitli ve değişik açılardan ilişkiler, ve sanatlı bir üslûp üzerine kurulmuştur. Ona göre böylesine ayrıntılı ve geniş serpiştirmelere rağmen gerek ayrıntılar, gerekse ana konu sapasağlam ve muhkem olarak kalmıştır. Kur'ân'ın nazmı Allah tarafından i'câzkar hikmetli bir yapıya kavuşturulmuş, muhkem ve mufassal kılınmış, özene bezene işlenip gönderilmiş bir nazımdır (Elmalılı, 1979: 4, 2751-2752). Kur'ân güzel bir nizam ile halden hale devam eden, şekilden şekle koyulmuş, bir taraftan nurlar saçan, bazen de layık olmayan gözlere bu nurları saklayan i'câzkâr bir kitaptır (Elmalılı, 1979: 3, 2020).

⁵ “Elif Lâmi Râ. Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış...” (Hûd 11/1).

Mukattaa harflerinin⁶ (Cerrahoğlu, 1993: 134) tefsirinde Elmalılı, harflerin birbiriyle olan münâsebetine değinirken, genellikle bunların söz dizimindeki üstünlüğüne dikkat çekmektedir⁷ (Elmalılı, 1979: 1, 153; 5, 3009; 6, 3795). Bu harflerden belîğ kelâmlar inşa edilebildiğini, nazm-ı Kur’ân’ın bu harflerden oluştuğunu, insanların benzerini getirmekten âciz kaldığını açıklamaktadır. Kur’ân, bu harflere dikkat çekip uyarmadan sonra, “işte kitap” demek olan dilin esas maddesini (harfler) göstererek, bir meydan okumayı ilan etme ve Kur’ân’ın i’câzına bir değinmede bulunmaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 153). Ona göre, aslında hiçbir manası olmayan tek ve basit seslerden, sayılmayacak kadar manayı taşıyan kelimeler, bu kelimelerden sözler ve bu sözlerden kâinatı anlatan yüce kitapların meydana gelmesinde, kudret ve sırlar gizlidir. Bu harflerle kurulan kelime ve cümleler basit gözükse de ilâhî kudreti gâyet ince bir dil ile gözler önüne sermektedir (Elmalılı, 1979: 1: 153-158; 6: 3795). Kur’ân’ı oluşturan âyetler, kelimeler ve hatta harfler, onların bir araya gelerek oluşturdukları düzen, ona göre Allah’ın varlığının da bir delilidir. Ayrıca bu harflerin birbirine uyumunu, insan-toplum ilişkisine benzeten Elmalılı, hiçbir harfin boş ve anlamsız olarak yerlerine konulmadığını savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 157-158).

Müfessire göre Yusuf sûresinin ilk âyetinde geçen “mübîn” olma özelliği Kur’ân’ın açık olma veya açıklayıcılık özelliğidir ki, bu da Kur’ân’ın nazımından kaynaklanmaktadır (Elmalılı, 1979: 4, 2843-2844). Kur’ân’ın Arap dilinin üstün özellikleriyle bir yere gelmediğini, bazı müfessirlerin zannettiği gibi dilinin Arapça oluşuyla mû’cize olmadığını, bilakis Allah’ın kelâmı olmasından kaynaklandığına vurgu yapmaktadır. Ona göre Kur’ân Arapça’ya pek çok şey kazandırmıştır. Onu, Türkçeleştirilerek okunmak ve ibadet edilmek istenen kitap, Allah kelâmıdır. Hangi dille olursa olsun Allah’ın muradı bu yolla anlaşılamaz. Ancak indirildiği dille anlaşılır. Çünkü peygamberler bulundukları toplumun diliyle konuşurlar ve kutsal kitaplar da o toplumun diliyle indirilmişlerdir.⁸

4.3. Kur’ân’ın Üslûp Yönünden İ’câzı

Kur’ân’ın üslûbu, cümlelerin teşkilinde, kelimelerinin seçilmesinde ve kendisine mahsus anlatım tarzındadır. Kelimeler ve sentaks kâideleri lisanda değişmediği halde, söyleyenler ve yazarlara göre ayrı ayrı üslûpları bulunmaktadır. Kur’ân, kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapça’nın dışına çıkmadığı halde, diğer eserlerden hemen ayrılan kendine özgü bir ifade tarzına sahiptir (Aydın, 2001, 106).

Bir sözün güzelliği söyleyene, muhataba, maksat ve makama göredir. Bu çerçevede, Kur’ân’ın durumuna bakıldığında onun eşsizliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kur’ân’ın kullandığı ifâde tarzı arılık, duruluk ve güzellik bakımından eşsizdir. Ayrıca seçtiği kelime ve cümlelerin ibârelerdeki anlatımına uygun olması açısından da en üst seviyededir (Demirci, 1988: 154).

Elmalılı, Kur’ân’ın Arapça üslûptan farklı bir özelliğe sahip olduğunu Kur’ân meâlinde kullandığı yöntemle göstermiştir. Tercümelerde Kur’ân üslûbunun sağlanamayacağını ispatlamak için, bir nevi kelimeleri Kur’ân’daki tertibe göre çevirerek, bu görüşünü ispatlamaya çalışmıştır. Elmalılı göre, Kur’ân’ın beyan üslûbundaki inceliklerin tek tek anlatılması başlı başına bir kitap oluşturmaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 354). Elmalılı, her ne kadar beyan üslûbuyla alakalı bilginin tafsilatlı bir kitap oluşturabileceğini iddia etse de, konuyla alakalı örnek vermeden yalnız güzel olduğunu belirtmekle

⁶ Kur’ân’da bazı sûrelerin başında bazen bir, bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş rumuzlar vardır, bunlara mukattaa harfleri denir. Bunlar 29 sûre başında bulunmaktadır.

⁷ Ona göre mukattaa harfleri, mû’cizeli nazmıyla bu sûreyi meydana getiren basit ve birleşik seslerdir. Bu kesik harflerle ilgili iki düşünce vardır: ilki, bu harflerden kastedilen mâna belli değildir. Diğer, bu harflerden kastedilen mâna bellidir. Bu harfler, Kur’ân’ın mânasındaki mû’cize olan âyetlerden önce, sözlerindeki mû’cizeliği ifade eden sırâ işaretler ve müteşâbihattandır (Elmalılı, 1: 153; 5: 3009; 6: 3795).

⁸ “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (İbrâhim 14/4).

iktifa etmektedir. Meselâ, Burûc sûresinin son âyetinde⁹ Kur'an'ı anlatırken onun üslûbunun diğer kitaplardan yüce, kapsadığı manaların ise yalan ve töhmetten arınmış olduğunu zikretmektedir (Elmalılı, 1979: 8, 5696). Müellifin bu açıklamalarını, Kur'an'ın üslûbunu, nazım ve tertip konularıyla irtibatlandırmasına bağlayabiliriz.

Meselâ, “Ey huzur içinde olan nefis...” (Fecr 89/27) âyetinin gelecek zamanı ifade ettiğini, bu yüzden müfessirlerin âyetin meâline “diyecek” fiilini ilave ettiklerini belirttikten sonra, bu ifâdenin (üslûb) Kur'an'ın i'câz yönlerinden biri olduğunu söylemektedir (Elmalılı, 1979: 8, 5813). Bir başka yerde, “Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler” (Mümtehine 60/2) âyetinde, lafızlardaki üslûb üstünlüğüne değinmektedir. Ona göre böyle kısa âyetler, ne kadar veciz, ne kadar kapsamlı, ne kadar korku verici ve ne kadar nezihdir (Elmalılı, 1979: 7, 4899). Kezâ Elmalılı, “mübîn” kelimesinin geçtiği kimi âyetlerin tefsirinde (Mâide 5/15; Enâm 6/7; Yûnus 10/2; Şuarâ 26/2) kelimeyi, Kur'an'ın üslûbu olarak açıklamaktadır (Elmalılı, 1979: 3, 1609, 1880; 4, 2667; 5, 3619). Mekke'li münkirlerin Kur'an'a sihir dedikleri halde onun üslûbu karşısında şaşırıldıklarını aktarmaktadır.

Tefsir âlimlerinin ayrı bir i'câz çeşidi olarak ele aldığı, Kur'an'ın az kelime ile çok şey ifade etmesini, Kur'an'ın üslûbu içinde mütalaa eden Elmalılı'ya göre Kur'an, bu özelliği ile de bir i'câz içermektedir. Ona göre, tehdidî âyetlerinden biri olan İsrâ sûresi 88. âyeti¹⁰ ile Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü Araplar, yapabilecekleri iddiasında bulunsalar da, Kur'an kadar kapsamlı ve kuvvetli ifadelerin bir araya getirilemeyeceğinin farkındadırlar. Ona göre bu konuyu güzel bir şekilde düşünmeli ve bu kelâmın Allah katından geldiğinden şüphe duyulmamalıdır (Elmalılı, 1979: 5, 3206).

Yine zarfların ince nükteler içerdiğini, yerlerine göre farklılık arz ettiğini belirten Elmalılı, bundan dolayı Kur'an'da latif ve ince zevkler ifade eden “ellezî/الَّذِي” gibi ism-i mevsullerin tatlı tekrarlarının bulunduğunu aktarmaktadır. Ama bu zarfların tercümesinde o üslûbun, o ruhun yakalanamadığını, bunun da dillerdeki ifade tarzının farklılığından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Elmalılı, 1979: 5, 3562).

4.4. Kur'an'ın Belâgat Yönünden İ'câzı

Belâgat, Kur'an-ı Kerim'in i'câzını anlayabilmek için âlimlerin üzerinde yoğun olarak çalıştığı, birçok cümleye muhtaç olan manaları kısa, öz ve anlaşılır şekilde toplayan, derin bir nükteyi ortaya koyan ilimdir. Her peygamber gönderildiği devir içinde revaç bulan konu ile Allah tarafından desteklenmiştir (Cerrahoğlu, 1993: 165-166). Hz. Peygamberin dil mû'cizesi olan belâgatte, eşsiz bir konumu bulunan Kur'an ile desteklenmesi önemlidir. Elmalılı bu ilmi, Kur'an'ı inkar edenlerin tehdidîye çağrıldığı konulardan biri olarak görmektedir. Çünkü Kur'an, bütün Arap şâirlerinin meydan okuma niyetlerini ve cesaretlerini kırmış, onları Kur'an'ın i'câzı önünde baş eğdirmiştir (Elmalılı, 1979: 1, 56).

Elmalılı genellikle Kur'an'ın üslûbunu, belâgatini ve nazmını aynı başlık altında incelemektedir. Ona göre Kur'anî belâgatin özelliklerinden biri, hakikatleri en açık şekilde gösterirken, ince nükteleri de çeşitli beyan noktaları içinde bütün incelikleri ile toplamasıdır. Bu yüzden Kur'an'ı anlamak isterken, kelime ve terkiplerinin bütün inceliklerini gözetmek gerekir (Elmalılı, 1979: 1, 122). Elmalılı konu ile ilgili açıklamalarında, beyan ilminin on altı yönü olduğunu, belâgatin sayılamayacak kadar zevkler içerdiğini söylese de yine bu konuların ayrıntılarına girmemektedir. Kur'an'ın tüm beyânî özelliklerini açıklarken konuyu belâgat ile bitirmekte, üslûp ile belâgati bir bütün olarak ele almaktadır. Meselâ, Bakara sûresinin ilk âyetinde Allah Teâlâ'nın ilk inen âyetten, son inen âyete kadar insanlığa

⁹ “Hayır o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır” (Burûc 85/21).

¹⁰ “De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler” İsrâ 17/88; (Elmalılı, 1979: 3, 1609, 1880; 4, 2667; 5, 3619).

yol göstermeyi üzerine aldığını belirterek, bunu da kelimadaki belâgatle yerine getirdiğini zikretmektedir (Elmalılı, 1979: 1, 157).

Müfessirimiz genellikle âyetlerin içeriğinin belîğ olduğuna değindikten sonra, edebî yönüne de kısaca yer vermektedir. Kur'ân'ın az kelime ile çok şey anlatması ona göre belâgî bir üstünlüktür. Sözelimi, ilmî münazara örneği olarak gördüğü Bakara sûresinin 258. âyetinde tartışma,¹¹ kısa, açık ve belîğ cümlelerle anlatılmaktadır (Elmalılı, 1979: 2, 879-880). Yine müfessire göre, Nisâ sûresi 34. âyetinde (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا زِينَتَكُمْ عَلَىٰ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلِّ مَأْكَلٍ وَكُلِّ مَأْوٍ) birini diğerlerinden üstün-avantajlı kıldı) çoğul zamirin yer alması, âyetin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Âyetteki çoğul zamiri ile beyandaki güzellik ve belâgat ortaya çıktığı gibi, âyetin içeriğinin kapsamlı olmasının da belâgat olduğunu aktarır (Elmalılı, 1979: 2, 1243, 1348-1349; 9, 6218, 6317).

Elmalılı'ya göre Kur'ân'ın içerdiği mevzular, duruma, makama, mekâna, zamana ve konuya göre en uygun ve en güzel kelimelerle ifade edilmektedir (Elmalılı, 1979: 1, 16). Sözelimi, “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ/Kısasta sizin için hayat vardır” (Bakara 2/179) âyetinde, geniş bir konu olan kısas, veciz-özlü bir dille anlatılmaktadır. Ona göre bu âyetin belâgî yönü, cümlelerin kısa, özlü, tekrardan uzak olması ve tıbâk denen tezat sanatının âyette bulunmasıyla açıklanabilir. 178. âyetinde geçen “öldürme” kelimesindeki marifelik/belirlilik takısını “ahd” olarak açıklamaktadır. Âyetin bu yüzden anlatım olarak daha açık ve kapsamlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu kısa cümlede “hayât” kelimesinin nekra/genel olarak gelmesini de kelime seçimindeki incelik olduğunu söyler (Elmalılı, 1979: 1, 609-610). Kezâ fâizle ilgili açıklamasında Kur'ân'ın üslûbu ile belâgatini aynı dâire içinde ele almaktadır. Sözelimi, kısa bir cümle olan “وَالْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا/alışveriş de faiz gibidir” (Bakara 2/275) âyetinde, tahsîs ve hasr edatının kullanılması, yanında teşbihin de bulunması, âyetin belâgatini göstermektedir (Elmalılı, 1979: 2, 961).

Mâide sûresi 106-107 âyetlerin tefsirinde görüldüğü üzere bir cümlede birçok konunun yer alması bir belâgattir.¹² Ona göre ölüm, şahitlik, vasiyet, yemin ve delillerin tercihi, içerdiği meseleler ve birçok hukukî esas ihtiva etmesi yönüyle de bu âyetler belîğ ve vecizdir (Elmalılı, 1979: 3, 1836).

Bir cümle ile birçok şeyin anlatımı belâgat olduğu gibi, farklı konuların uygun sıra ile anlatılması da müfessire göre bir belâgattir. Meselâ, Tevbe sûresinin ilk âyetleri bu konuya örnek olarak verilebilir. Müellife göre sûreye, “بِرَّاءَةٌ/berâetün” kelimesi ile başlanması konunun daha iyi anlaşılmasını sağladığı gibi anlatıma veciz, açık ve etkili bir ifade katmaktadır (Elmalılı, 1979: 4, 2447). Savaşa teşvik ve cezadan sonra şefaât konusunun işlendiği Nisâ sûresi 84-86. âyetlerinin bu düzeni, onun ifadesiyle “ne kadar da belîğdir” (Elmalılı, 1979: 2, 1407).

Elmalılı, kimi zaman âyetinde kullanılan bir kelime ile kimi zaman da bir harf ile belâgatin inceliklerine değinmektedir. Bazı âyetlerdeki belâgati tek kelime ile çok şeyin anlatılmasına bağlamaktadır. Örneğin Nâs sûresinde “النَّاسُ/insanlar” kelimesinin üç kez kullanılması (Elmalılı, 1979: 9, 6413), Araf sûresi 54. âyetinde “حَثِيثٌ/birbirine karışan” kelimesi (Elmalılı, 1979: 3, 2189) ve Furkân sûresi 1. âyetindeki “بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ/müjdeleyici-uyarıcı” kelimeleri (Elmalılı, 1979: 5, 3565), âyetin içeriğindeki belâgati göstermektedir. Harf ile ilgili belâgî anlatıma “وَلِيَذْكُرُوا”/ve kendisiyle uyarılsınlar” (İbrahîm 14/52) kavlindeki “vâv” harfini açıklaması örnek olarak verilebilir. Ona göre âyetin sonuna “vâv/و” harfinin getirilmesi, cümleye belâgî bir neşve katmıştır. Çünkü bu “vâv”, atıf harfî olabileceği

¹¹ “Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?” (Bakara 2/258).

¹² “Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, "Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkârlardan oluruz" diye yemin ederler. (Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer ve “Allah'a yemin ederiz ki, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden elbette daha gerçektir. Biz hakkı da çiğneyip geçmedik. Çünkü o takdirde biz elbette zalimlerden oluruz” diye yemin ederler” (Mâide 5/106-107).

gibi ibtidâ/başlangıç harfi de olabilir. Başlangıç olduğu takdirde önündeki sûreye bağlı olabileceği gibi, diğer sûreye münâsebeti de mümkündür. Bu âyet bir taraftan İbrâhim sûresini tamamlarken, öte yandan sonraki Hicr sûresine hazırlık denebilecek şekilde mükemmel bir özetlemedir (Elmalılı, 1979: 5, 3035). Yine, “وَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعُوا أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا” (Ahzâp 33/48) âyetinde de zamir yerine “lafzatullâh”ın iki kez kullanılması, bir ayrıcalık ve anlatımdaki belâgattir. Burada, zamir yerine ismin kullanılması, sebep bildirme ve en son gelen cümlelerin önceki cümlelerden bağımsız olduğunun işâretidir (Elmalılı, 1979: 6, 3912).

4.5. Kur'an'ın Gayb Yönünden İ'câzı

Kur'an-ı Kerim'in muhtevası içinde önemli bir yer tutan konulardan birisi, geçmiş milletler, peygamberler ve bazı tarihî olayları anlatan kıssalardır. Hacim itibariyle kıssalar, bazı müfessirlere göre Kur'an'ın üçte birini, bazılarına göre ise üçte ikisini teşkil etmektedir (Şengül, 1995: 26). Kur'an-ı Kerim'de önemli bir yere sahip bu tarihî olaylar müfessirlerin çoğu tarafından dikkatle ele alınıp, Kur'an'ın i'câzını gösteren kategoriler/çeşitler arasında sayılmaktadır (Süyûtî, 1987: 4, 7; Bakıllânî, 2008: 47; Reşid Rızâ, 1, 198-215).

Elmalılı da çalışmasında, Kur'an'ın gayb yönünden i'câzına örnekler vermektedir. Kıssaların geçtiği pasajlarda özellikle “bu gaybî i'câzdır” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır (Elmalılı, 1979: 3, 1459-1460). Gayb haberleri konusunda açıklama yaparken mü'cize ile ilgili görüşlere de yer vermektedir. Ona göre gayb haberleri ile Allah Teâlâ bir nevi mü'cize gönderdiği için, münkirlerin mü'cize isteği de gereksizdir. Örneğin Ankebut sûresi 51. âyetinde¹³ inanmayanlara, Kur'an mü'cizesinin yeterli gelmesi gerektiğini dile getiren müfessir, bu âyetlerden sonra gelecekte haber veren bir sûrenin (Rûm 30/1-5) gelmesinin manîdâr olduğunu söylemektedir. Kur'an'ın her türlü mü'cizeye yetkinliği, gaybtan verdiği haberlerde ve devamındaki diğer âyetlerde açık şekilde görülmektedir (Elmalılı, 1979: 6, 3793).

Tefsirinde gayb haberlerine epeyce yer verdiğini düşündüğümüz Elmalılı'nın bu açıklamalarını üç başlık altında toplayabiliriz:

1. Geçmişle ilgili i'câz,
2. Hâl i'câzı (Peygamber dönemi),
3. Gelecekle ilgili i'câz.

4.5.1. Geçmişle İlgili İ'câzı (Kıssalar)

Kur'an'da geçmiş peygamberlere ve milletlere ait kıssalar bulunmaktadır. Kur'an'daki bu kıssalardan maksat, tarihî olayların kronolojik olarak anlatılması değildir. Bilakis geçmiş peygamberlerin ve milletlerin başlarına gelenlerden ibret alınmasıdır (Arâf 7/176; Hûd 11/120; Yûsuf 12/111; Nûr 24/34; Kamer 54/4-5). Elmalılı'ya göre kıssa; “Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra bütün insan toplulukları ve çeşitli kavimler üzerindeki ilâhî hâkimiyetin tecellisiyle peygamberlerin gönderiliş hikmeti ve neticelerini, şeriat ve dinlerin seyrir ve tekâmülüne, onlardaki maksatların rûhuna yönelik pek mühim hakikatleri açıklayıp aydınlatan, birçok sûrede ibret alınması ve insanları ikaz için genişçe anlatılan tarihî şâhitlerdir” (Elmalılı, 1979: 3, 2210). Gayb haberleri, Hz. Peygambere vahiy yoluyla bildirilmiştir ve daha öncesinde Hz. Peygamberin bunlardan haberi bulunmamaktadır. Hiç şüphe yok ki böyle yüce bir gayb haberi ancak, Allah vergisi olabilir. Kıssaları ümmî olan bir peygamberin tebliğ etmesinde, Kur'an'ın Allah katından inen bir mü'cize oluşuna delil bulunmaktadır¹⁴ (Elmalılı, 1979: 4, 2845).

¹³ “Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitap indirdik, karşılarında okunup duruyor? Şüphesiz ki onda iman edecek bir kavim için muhakkak bir rahmet ve ilâhî bir ihtar var” (Ankebut 29/51).

¹⁴ “Sana bu Kur'an'ı vahiyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin” (Yusuf 12/3).

Kur'ân'ın belâgatine itinâ ile bakıldığında, kıssalardan alınacak ibret ve ilhamın çok yüksek olduğu görülecektir. Kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup araştırılacak olsa da elde edilecek derslerin, yükselmek için bağlanılacak ibret düsturları, bunlardan başkası olmayacak ve bunların verdiği açık ilhâmı vermeyecektir. Elmalılı'ya göre, her kıssanın mevzu ve gayesine, tasvir tarzı ve münakaşasına bakılması gerektiği gibi, her peygamberin davetinin aslına, tebliğ biçimine ve ispatına, kavmiyle olan münakaşalarının üslûbuna, soru ve cevabın kapsadığı ilmî gerçeklere ve edebî kurallara da bakılmalıdır. Yine kıssalar arasındaki ortak değere, yükseliş ve gelişme ahengine ayrı ayrı bakıldıktan sonra bir de kıssalara, bir bütün olarak göz atılmalıdır. Müfessire göre kıssalar, son derece ibretli bir tarzda okunmalı, bunlardan tarih sahnesinden silinen kavimlerin yaşantılarıyla, düşüş ve helaklerine yol açan sebepler çıkarılarak, gelecek için ibret almanın yolları öğrenilmelidir (Elmalılı, 1979: 3, 2210-2211).

Elmalılı'ya göre, peygamberlerin kıssaları farklı sûrelerde tekrar edilse de farklı nükteler içermektedir. Kur'ân'ın bu anlatım tarzı, Kur'ân'ı diğer çalışmalardan ayrılan en önemli ve üstün özelliktir. Sözelimi yazar, Hûd sûresinde (Hûd, 11/25) geçen kıssaların A'râf sûresinde de geçtiğini belirterek, iki sûrenin kıssaları ele alış tarzını kıyaslamaktadır. İlgili sûrelerde peygamber ismi sıralamaları birbiriyle örtüşmektedir. Meselâ, A'râf sûresi önce Nûh (as.) kıssası ile başlanmış, ardından Hûd, Sâlih ve Lût (as.) kıssaları anlatılmıştır. Ne var ki, Hûd sûresinde bu peygamberlere İbrahim (as.) ile bir giriş yapılmıştır. Sonra Şuayb, ardından Musa ve Harun (as.) kıssalarına yer verilmiştir. İki sûrede de kıssalar aynen tekrar edilmemiştir. Başka açılardan nükteleri ve hikmetleri bulunduğu gibi, konu ve gâye aynı olmakla birlikte, altında yatan manaların ayrı özellikleri bulunmaktadır. Elmalılı bunların farklı konulara binâen başka âyet içeriklerinden sonra geçtiğini söylemektedir. Kendi ifadesiyle, "bu kıssalar o kadar güzel ve canlı hikmetleri, ibretleri ve öğütleri içermektedir ki, her biri ciltlerle ayrıntıları ilham edecek birer hikmet çekirdeği gibidirler" (Elmalılı, 1979: 4, 2779).

Elmalılı, peygamber kıssalarında tarihî verilerden yararlandığı gibi, ilmî açıklamalarda da bulunmaktadır. Örneğin Hz. İsa'nın doğumu (Âl-i İmrân 3/45) ile ilgili yaptığı fennî açıklamalar dikkat çekicidir. Bu konuda Fahreddîn Râzî'nin¹⁵ (Râzî, 8, 50-52) üstü kapalı olarak yaptığı tefsiri daha ilmî olarak ele almaktadır. Elmalılı, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesini biyolojik olarak dört olasılıkla açıklanabileceğine dikkat çekmektedir (Elmalılı, 1979: 2, 1126-1127).

4.5.2. Hâl i'câzı (Peygamber Dönemi İ'câzı)

Hal i'câzından maksat, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde meydana gelen olayların Kur'ân'da bildirilmesidir. Hz. Peygamber'in ve ashâbının, bildirilen bu olayları müşahade etmesidir. Elmalılı tefsirinde, Hz. Peygamber dönemi olaylarını değerlendirip ibret alınması gereken yönlerini ortaya koymaktadır. Meselâ, Enfâl sûresi 42. âyeti,¹⁶ Bedir savaşında Kureyş'in hezimete uğrayacağını, Müslümanların savaştan zaferle çıkacaklarına işaret etmektedir (Elmalılı, 1979: 4, 2408). Bu yönüyle âyet Allah'ın açık bir mü'cizesi ve Kureyş'in hezimete uğrayacağını açık bir şahididir. Yine Sa'd sûresinde¹⁷ Bedir savaşı ve zaferine dikkat çekilmektedir (Elmalılı, 1979: 6, 4085). Kamer sûresi 45. âyetin¹⁸ Bedir savaşından önce indirildiğine dâir Hz. Ömer'den (ra.) gelen rivâyet,¹⁹ hal i'câzı içinde sayılabilir. Çünkü Elmalılı'ya göre bu âyet bir mü'cizedir (Elmalılı, 1979: 7, 4653). Keza, "onlar

¹⁵ "Biz Meselâ farenin balçıktan, yılanların bitkilerden ve akreplerin de güzel kokulu bir tür nebattan meydana gelmesi gibi tevellüt yolu ile birçok canlının meydana geldiklerini müşahade etmekteyiz. Bu durum böyle olunca, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansız olmaması, haydi haydi mümkündür" (Âl-i İmrân 3/45).

¹⁶ "O vakit ki siz vâdinin beri yamacında idiniz, onlarsa öte yamacında, süvarileri de tam sizden aşağıda idiniz, öyleki onlarla vaadleşmiş olsa idiler mutlak mîâdda ihtilâf ederdiniz ve lâkin Allah mukadder bir emri yerine getirmek için o yapmış idi ki hem helâk olan beyyineden helâk olsun, hem de yaşayan beyyineden yaşasın ve çünkü Allah her halde semî'dir alimdir" (Enfâl 8/42).

¹⁷ "Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş ve şuracıkta bozguna uğrayacak derme çatma bir ordudur" (Sa'd 38/11).

¹⁸ "O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar" (Kamer 54/45).

¹⁹ "Vaktaki Bedir günü oldu ve Kureyş bozuldu, Resulullah'a baktım arkalarından kılıcı çekmiş, bu âyeti diyordu".

yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir” (Rûm 30/3-4) âyetinin sırrı da Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmiştir. Ona göre burada “birkaç yıl” kelimesinde bir çeşit kapalılık olmakla birlikte, olaya uygunluk bakımından derin ve kapsamlı bir belâgati ve geniş anlamı bulunmaktadır. Elmalılı bu ifadede üç gaybî haber zikretmektedir: İlki gâlibiyet süresi olan üç yıl, ikincisi Bedir’e rastlayan ilk galibiyete kadar olan yedi yıl, diğeri de kesin galibiyet süresi olan dokuz senedir (Elmalılı, 1979: 6, 3800).

Mekke’nin fethinin de Kur’ân’da bildirildiğini açıklayan Elmalılı,²⁰ bunda peygambere bir va’d bulunduğunu belirtmektedir (Elmalılı, 1979: 6, 4384). Mekke ve Harem içinde, İslâm’ın ileride cihanın her yanına yayılacağını kesin bir dille haber veren bu âyet,²¹ Kur’ân’ın mutlak Allah kelâmı olduğunu, açık seçik ispat eden gaybî haberlerdendir. Rûm sûresinin Mekke’de nâzil olduğu düşünüldüğünde, Hz. Peygambere ve halifelerine Allah Teâlâ’nın nasip ettiği şerefli fetihler ve İslâm’ın doğu ve batıya yayılmasındaki olağanüstü hâl görülmekte, bunun yüce bir âyet ve bir mû’cize olduğu ortaya çıkmaktadır (Elmalılı, 1979: 6, 4216).

4.5.3. Gelecek ile İlgili İ'câz

Âyet ve sûreleri hem nâzil oldukları döneme, hem de kendi yaşadığı döneme göre değerlendirmeye tabi tutan Elmalılı, Kur’ân’ın gelecek ile ilgili bildirdiği mû’cizelere dikkat çekmekte ve bunları Kur’ân’ın bir üstünlüğü olarak görmektedir. Genel olarak geleceğe dâir haberleri içeren âyetleri, mû’cize olarak adlandırmaktadır. Ona göre, Duhâ sûresi 5. âyeti²² ile Nasr sûresi ilk âyetinin²³ gelecekte haber verdiğini, bu âyetlerin Hz. Peygamber (sav.) dönemiyle, daha sonra meydana gelecek lütufları kapsadığını belirtmektedir (Elmalılı, 1979: 3, 2117). Nitekim hicret ile başlayan ilâhî yardım ve zaferler, Mekke’nin fethi ve benzeri başarılar ve İslâm’ın yayılması bundan sonra olmuştur (Elmalılı, 1979: 8, 5893; 9, 6237). Elmalılı, Bakara sûresi 114. âyetini tefsir ederken,²⁴ burada zikredilen olayların gerçekleştiğini örneklerle açıklamaktadır. Ona göre Kur’ân’ın bu mû’cizesi zuhur etmiş, Kudüs Rumların elinden çıkmış, Beyti Makdis i’mar olmuş, zalimler oraya korka korka girer olmuştur. Bugünkü Müslümanlar için bunda, pek büyük bir ibret dersi olduğunu söylemektedir (Elmalılı, 1979: 1, 476; ayrıca bkz. 5, 3650-3651).

Yine Elmalılı, “O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır...” (Fâtır 35/39) kavline, Muhammed (sav.) ümmetine geleceğin hükümrânlığını vaad eden haber olarak bakmaktadır. Ona göre bu sûrenin Mekkî olduğu düşünüldüğünde, âyetin ne büyük bir mû’cizeyi kapsadığı kolaylıkla kabul edilmektedir (Elmalılı, 1979: 6, 3997; ayrıca bkz. 5, 3221).

İstanbul’un fethini, Kur’ân’da bildirilen gelecek ile ilgili haberler arasında sayan müfessir; vahyin yalnız nazım ve mananın indirilmesi, va’d ve haber vermeye kalmayıp, bunun gelecekte gerçekleşme şeklinin de keşif halinde açıkça gösterildiğini belirtmektedir. Bu da mû’cizelerden bir mû’cize demektir. Nitekim Kısra ve Kayser mülkleri -İstanbul’un fethi gibi- bu cümleden olan gayb haberlerindendir (Elmalılı, 1979: 8, 5891).

Anlaşıldığı üzere Elmalılı bu i’câz çeşidinde, önceki müfessirlerle aynı görüşü paylaşıyor, yeri geldikçe tarihî örneklerle tefsirini süslemesi, yazarın kendi dönemi açısından daha bir önem taşımaktadır.

²⁰ “(Ey Muhammed!) Seni çıkaran kendi memleket halkından daha güçlü nice memleket halkları vardı ki, biz onları helak ettik. Onların hiçbir yardımcısı da olmadı” (Muhammed 47/13).

²¹ “Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’ân’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi” (Fussilet 41/53).

²² “Ve ileride Rabbin sana atâ edecek öyle atâ edecek ki rızaya ereceksin” (Duhâ 93/5).

²³ “Gelip de Allah’ın nusreti ve fethi” (Nasr 110/1).

²⁴ “Allah’ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır” (Bakara 2/114).

4.6. Kur'ân'ın Teşrii Yönünden İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim'de geçen insan ve toplumun ıslâhı, gelişim ve eğitimini içeren âyetler, teşrii i'câz içinde mütalaa edilmektedir. İnsan aklı ve toplumun bozulduğu bir dönemde Kur'ân insanlara, onları ıslah edici emir ve yasaklar koymuştur. Kur'ân'ın bu öğretileri yeni bir toplum ve insanlığa örnek bir nesil meydana getirmiştir. İşte bu dönemden sonra Kur'ân tefsiri ile uğraşanlar, bu gibi âyetlere daha bir önem vererek konuları incelemişlerdir (Müslim, 226-246; Sofuoğlu, 1981: 122-123). Teşrii i'câz ekserî, beşeriyetin ihtiyacını karşılaması sebebiyle bu başlık altında incelenmektedir (Cerrahoğlu, 1993: 166; Kattân, 1997: 384-390).

Elmalılı bu gibi âyetleri yorumlarken daha çok halkın birlik ve beraberliği ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Buna binâen teşrii i'câz olarak adlandırdığımız bu bölümde onun insan, toplum ve toplumun gelişmesi konularındaki âyetlere bakışını ele alacağız. O bu konuda daha çok, Kur'ân'ın topluma bakışı ile insanlara vermiş olduğu eğitim şekline değinirken, bu yönün Kur'ân'ın bir i'câz çeşidi olduğunu vurgulamaktadır.

Meselâ, zekâtla ilgili âyetlerin tefsirinde topluma ve toplumun gerekliliğine, toplu yaşamaya ve düzenin gerekliliğine teşvik bulunduğunu (Elmalılı, 1979: 2, 943), bu konuda zekât müessesesinin önemli bir yerinin olduğu hususunda açıklamalarda bulunmaktadır. Kur'ân'ın tamamında infak hakkındaki açıklamaların ilâhî hikmet gereği insanlar arasında feyizli, kalıcı ve sarsılmaz bir cemiyet düzeni ortaya koymayı amaçladığını ve bunu “Allah yolunda infak edin” (Bakara 2/195) kavli mucibince, tehlikelerin önüne geçecek kutsal bir ahlak öğretimi sunduğunu dile getirmektedir (Elmalılı, 1979: 2, 910-912, 945).

Aynı şekilde fâizle ilgili yaptığı yorumlarda, ekonomik çalkantı yaşayan insanların etkisiyle, toplumun nabzını tutan ekonomiye değinmekte ve bu sistemin gelişmesi için Kur'ân'ın gösterdiği kanunlara uymaya çağırmaktadır. Ona göre, herhangi bir toplumda fâizsiz yaşanamayacağı inancı yayılmaya ve fâizin meşru olduğuna çareler aranmaya başladı mı, orada çöküntü ve çözülme baş göstermiş, câhiliye devrine dönüş başlamış demektir. Elmalılı, toplumların fâizden kurtulabilmesi için ciddî ve sağlam bir toplum düzeni kurulmasını şart görmektedir. Bu nedenle âyetlerde geçen sadaka ve zekât konularını yerleştiren toplumların, fakirliği ortadan kaldırma yolunda olduklarını ve iktisat düzeninin bu yolla güven altına alınabileceğini belirtmektedir (Elmalılı, 1979: 2: 955).

İnsanlık için toplumun gerekliliğini, “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sınıksız sarılın” (Âl-i İmrân 3/103) âyeti tefsirinde sosyolojik verilerle ele almaktadır. Müfessire göre bu âyet, toplum bilimine teşvik etmektedir. Bununla beraber burada “hablullâh”tan kastedilen, ona yapışmanın ürünü olan topluluktur. Ayrıca, oluşan toplumların ayakta kalması için kanunların şart olduğunu, bunun da Allah'ın kitâbı ile oluşturulacağını savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 2, 1153).

Elmalılı genel olarak namaz, oruç ve zekât konularını işlerken toplum şuurunu yerleştirmeye çalışmakla birlikte, kimi âyetlerde psikolojik ve sosyolojik açıklamalar yapmaktadır. Ona göre toplumun düzelmesi ve hidâyetinin başlangıcı, ferdin ıslâhı ve hidâyetidir. Fertler düzelince, toplum da düzelmiş olacaktır. Toplumu ıslâh ve tanzim etmek isteyen fertler, her şeyden önce kendilerini ıslâh etmeli, “emr-i bil-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker'e” evvela kendi nefislerinde başlamalıdır (Elmalılı, 1979: 3, 1826). Yine fert ile toplumun ruh yapısına değinirken, bu ikisinin birliktelik oluşturabilmesi için ruh birliğini öngörmektedir. Toplumun kuru bir kalabalık olmadığını, bir ruhla hareket edebilen, muntazam bir bütünlük arz eden topluluk olduğunun altını çizmektedir (Elmalılı, 1979: 1, 110). Ona göre bu gibi konuları bildiren âyetler ahlâkî bir irşattır²⁵ (Elmalılı, 1979: 6, 4467).

²⁵ “Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir” (Hucurât 49/11).

4.7. Kur'ân'ın Korunmuşluğu Yönünden İ'câzı

İ'câz çeşitlerinden âlimlerin üzerinde en az durduğu husus, Kur'ân'ın Allah'ın koruması altında olması yönündeki i'câzıdır. Kadı İyaz'ın da belirttiği gibi Elmalılı,²⁶ (Kur'ân'ın on dört asırdan bu yana korunmuşluğunu, tahriften arı bir şekilde insanların elinde bulunmasını, onun i'câzı olarak görmektedir (Süyûtî, 2, 319). Elmalılı, Kur'ân'ın korunmuş olması ile ilgili görüşlerini, “Şüphesiz ki, o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik biz, O'nun koruyucusu da elbette biziz” (Hicr 15/9) âyetinde ele almaktadır. Ona göre Allah Kur'ân'ın fazlalık, noksanlık, bozulma ve değiştirme hususlarında korumasını üzerine almış ve korunarak kalmasını sağlamıştır. Bu sebeple sahabe Kur'ân'ı bu şekilde toplamaya muvaffak olmuşlardır. Elmalılı, tefsircilerin de görüşlerine yer vererek konu hakkındaki görüşlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Allah'ın Kur'ân'ı koruması, onu insan sözünden ayrı bir mû'cize kılarak, artırma ve eksiltmeden âciz bırakmasıdır. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilave edilecek veya eksiltilecek olsa, Kur'ân nazmı değişir ve bütün akıl sahipleri o ilâvenin Kur'ân'dan olmadığını anlarlar. Bunun için Kur'ân'ın ic'âzkâr olması, bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi Kur'ân'ı korumaktadır.

2. Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'la sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek sûretiyle onu korumuş ve muhafaza etmiştir.²⁷

3. Allah Teâlâ, kıyamete kadar Kur'ân'ı koruyacak, okutacak ve halk arasında neşrecek bir topluluğu görevlendirmek sûretiyle onu, halkın iptal etmesinden ve bozmasından muhafaza edecektir.

4. Korumadan maksadın şu olduğu da söylenmiştir: Bir kimse Kur'ân'ın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: “Bu yanlıştır, Allah'ın sözünü değiştirmektedir” diyecektir (Elmalılı, 1979: 5, 3042-3044; Râzî, 19, 158-159). Bu korumanın, Kur'ân'da pekiştirilerek anlatılmış olması ilmi bir mû'cizedir.

Kur'ân'ın A'lâ sûresindeki, “Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediği başka. Şüphesiz O, açık olanı da bilir, gizliyi de” kavli müellife göre, Hz. Peygamber'in hafızasının kuvvetli olmasının delilidir. Hz. Peygamberin kuvvetli bir hafızaya sahip olması diğer bir âyet ve mû'cizedir. Bu da Kur'ân'ın korunması için gerekli olan şartlardan biridir. Ayrıca Elmalılı'ya göre bu âyetlerde gaybî i'câz özelliği de bulunmaktadır (Elmalılı, 1979: 8, 5758-5761).

Kur'ân'ın korunmuşluğunu Hz. Peygamber öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alan Elmalılı, ilk dönem korumayı Hz. Peygamber'in ümmiliği ile açıklarken, bunu Hz. Peygamber'in ezber kabiliyetine ve ibâdet (amel) aşkına bağlamaktadır. Hz. Peygamber sonrasını ise Kur'ân'ın tahriften korunması ve Allah'ın bu husustaki koruma vaadinin gerçekleşmesi olarak açıklamaktadır.

4.8. Kur'ân'ın Arapça Olması Yönünden İ'câzı

Elmalılı, Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesinde mû'cizevî bir yön görmektedir. Kur'ân'ın Arapça indirilişi ile ilgili âyetlerde (Yûsuf 12/2; Rad 13/37; Fussilet 25/44; Zümer 39/28; Şûrâ 42/7; Zuhuruf 43/3) bu i'câz çeşidine göndermelerde bulunmaktadır. Elmalılı, “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın” (İbrâhîm 14/4) âyetinde, Hz. Muhammed'in peygamberliğinde indirilen Kur'ân'ın, Arapça olarak indirilmesinde ve Arapça'nın hâkim kılınmasında birçok hikmetler bulunduğunu savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 5, 3013).

Kur'ân'ın, mübîn/apaçık (Elmalılı, 3: 1609, 1880, 1947; 4, 2667) olma yönünü açıklarken bu konuda Kur'ân'ın diline ve beyan gücüne işaret eden Elmalılı, bunları üç sebebe bağlamaktadır. İlk olarak Arap dilinin özelliklerine değinen Elmalılı'ya göre Arapça, diller içerisinde en kuvvetli ve en sağlam bir beyan aracıdır (Elmalılı, 1979: 4, 2842-2844). Fakat Kur'ân'a üstünlük kazandıran şey onun

²⁶ “Kur'ân'ın i'câz yönü, Allah'ın hıfzını üzerine almasıyla, dünya baki kaldıkça var olacak ebedi bir mû'cize olmasıdır”.

²⁷ Elmalılı'nın bu görüşü sarfe teorisini andırmaktadır.

Arap dilinde inzâli değildir. Ona göre Arapça her manayı iyi anlatan bir dil olmakla birlikte, Kur'ân onu en yüksek şekilde süsleyerek parlatmıştır (Şua'râ 26/195).

Kur'ân-ı Kerim'in Arap dili ile nüzûlünü indirildiği topluma bağlayan Elmalılı, bu dilin üstün ve sağlam özellikleri bulunduğuna vurgu yapmaktadır (Elmalılı, 1979: 4, 2843-44). Muhatap olduğu toplumun kendisini inkar etmemesi için bu dille indirilmesinin doğal olduğunu savunan Elmalılı, (Elmalılı, 1979: 5, 3645) Kur'ân'ın Türkçeleştirilip ibadet dili olarak kullanılma düşüncesinin olduğu bir devirde Arap dilinin üstün özelliklere sahip olduğunu söylemesi manidârdır.²⁸

4.9. Hz. Peygamber'in Ümmî Olması Yönünden İ'câzı

Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğünü, kendisine kitap indirilen peygamberin özelliklerinde gören âlimler mevcuttur. Meselâ Bakillânî, i'câz çeşitlerini sıralarken Hz. Peygamber'in ümmî oluşunu Kur'ân'ın i'câzından saymaktadır (Bakillânî, 2008: 49-50). Ümmî bir insanın meydan okuyan bir eseri tebliğ etmesi, insanların ilgisini çeken bir özellik olmuştur. Peygamberin ümmî olması, Kur'ân'ın onun yazdığı bir eser olmadığını da ispat etmektedir.

Elmalılı'ya göre, Araplar'da şiir ve belâgat yüksek bir derecede olmasına rağmen dilin tecvit, iştikak, sarf, nahiv vb. ilimlerin henüz meydana gelmediği, okuyup yazanlarda bile dil ile ilgili kuralların, nazariyatıyla ilgili bilgilerin yerleşmediği bir zamanda okuma-yazma bilmeyen bir peygamberin tebliği “dekâiki ilmiyeye âit ibrâz edilen ve bilâhere kavâidi lisâniyenin vaz'ı esnasında büyük bir rehber olduğu da şâyânı kayıt bulunan ve bilvücûh sirri i'câzı mutazammın olan bu kadar tasarrufâtı bediânın delâlet ve irâdeden ârî farzedilmesi nasıl kabul edilebilir? (Elmalılı, 1979: 1, 155).

Ona göre hiç kitap okumamış, yazı yazmamış ümmî nebiye “oku” (Alak 96/1) emriyle mû'cize olarak bir kitap verilmeğe başlanmış ve kendisine yazmadan okuyacak, okutacak ve emir yoluyla yazdıracak bir kıraat kudreti ihsan edilmiştir (Elmalılı, 1979: 8, 5950). “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir” (Arâf 7/157) âyeti tefsirinde, ümmîliği üç başlık altında ele alan Elmalılı, ümmîliğin sıradan insanlar hakkında kullanıldığı zaman genelde ilim eksikliği ve noksanlık olarak anıldığını aktarmaktadır. Ümmî peygamber ise Allah tarafından olağan durumun aksine, çalışıp çaba göstermeden ilâhî bilgilerle donatılmış ve vehbî ilimlere sahip peygamber olduğunu söylemektedir. İlmî yüceliği, kemâli ve okuyup yazanları âciz bırakan bir peygamber hakkında ümmîlik, her türlü şüpheyi ortadan kaldıran ve onun Allah katından gönderildiğini her türlü şüpheden arınmış olarak ispat eden harikulâde özellik, başlı başına bir mû'cizedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in “o resûl, o ümmî nebî” vasfıyla anılması, “o risâleti ve nübüvveti açık olan mû'cize sahibi peygamber” demekten daha açık bir belâgat örneğidir (Elmalılı, 1979: 4, 2298). Ona göre ümmîlik, bir peygamber için eksiklik görülmemelidir.

Elmalılı Yunus sûresi 16. âyetin²⁹ yorumunda, Hz. Peygamberin yaşadığı toplumda nasıl bir ömür geçirdiğini anlatmaktadır. Hz. Peygamber, o döneme kadar okumamış, Kur'ân'ın i'câzkâr nazmına, mânâ ve hakikatlerine ait bir şey söylememiş, nazım veya nesir olarak edebiyatla meşgul olmamış, şâirlik, hatiplik ve müelliflik taslamamıştır. Okuma-yazma bilmeyen, lâkin şiir ve inşâ ile uğraşan cahiliyye şâirleri kadar da şiirle uğraşmamıştır (Elmalılı, 1979: 4, 2690).

Elmalılı, “Sen şu Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun” (Ankebût 29/48) âyetini, Hz. Peygamber'in ümmî olmasının açık delili olarak görse de, âyetin tefsirinde farklı bir yoruma yer vermektedir. Ona göre, batıl peşinde gidenler yahut kâfirler, peygamber okuyup yazsa bile şüphe edebilirlerdi. Gerçi hakkı arayan insaflı hak arayıcı kimse, yine şüphe etmemeliydi. Çünkü i'câz için ümmîlik şart değildir. Nitekim diğer peygamberler ümmî değillerdi, ancak öyle olsaydı,

²⁸ Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Aydar, Hidayet (2007). “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi - Cumhuriyet Dönemi” - İstanbul: İÜİFD, sayı 15, 71-107.

²⁹ “Ben sizin aranızda bundan (Kur'ân'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyör musunuz?” (Yunus /16).

gerek müşrikler ve gerekse Ehl-i kitaptan olan haksızlar için, hiç olmazsa şüpheye bir sebep bulunmuş olurdu, demektir (Elmalılı, 1979: 5, 3784).

4.10. Kur'ân'ın Fennî Yönünden İ'câzı

Fennî i'câzdan maksat, yeni gelişen ilmî olaylarla, keşif ve icâtların Kur'ân'a dayandırılmasıdır (Kattân, 1997: 379). 20. yy. itibarı ile Kur'ân'ın bildirdiği astronomi, zooloji, tıp vb. haberler, gelişen teknoloji ile daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bazıları bu ilmî verileri/incelemleri, keşfedilen şeylerin Kur'ân'da olduğunu göstermek, kimisi de Kur'ân'ın bu verileri bildirmiş olmasıyla mû'cize olduğunu ispatlamak için çabalamaktadırlar.

Elmalılı tefsirinde, günün gelişen tekniği ve pozitif ilimlerine karşı ilgisiz kalmamış, imkan buldukça evine tıpcıları, fizikçileri ve kimyacıları çağırarak ilmî müzakerelerde bulunmuştur (Vakkasoğlu, 1987: 24). Ayrıca o, ilim ve fennin ulaştığı en son verileri nazarı itibâra alarak, Kur'ân'ın her yüzyılda bir tefsir edilmesini gerekli görmektedir (Vakkasoğlu, 1987: 22-23).

Elmalılı, fennî verilerin Kur'ân'a ters düşmediğini, hatta çeviride tefsire yardımcı olduğunu, te'vil edilecek âyetin manasının, yeni bilgiler ışığında daha iyi anlaşılabilceğini düşünmektedir. Sözelimi, “Her biri belirli bir yörüngede yüzmektedir” (Enbiya 21/33, Yâsîn 36/40); “göğü yükseltti ve ölçüye koydu” (Rahmân 55/7); “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükseltendir...” (Ra'd 13/2) âyetlerinin tefsirinde yaptığı yorumlar, buna dayanak olarak gösterilebilir (Elmalılı, 1979: 7, 5195).

Yerkürenin su ile kaplı olması³⁰ (Elmalılı, 1979: 4, 2758-2761) ve gökyüzü ile ilgili âyetlerin³¹ (Elmalılı, 1979: 4, 2945-2950, 2956-2957) tefsirinde ilmî verilerden yararlanan müfessir, bu bilgilerin Kur'ân'ın anlaşılmasını sağladığını savunmaktadır. Örneğin, Kur'ân'da geçen yıldırım, şimşek ve yağmur gibi hava hareketleriyle ilgili âyetlerde geçen bilgilerin, birer mû'cize olduğunu söylemektedir. Yıldırım, şimşek (Elmalılı, 1979: 1, 250-251) ve bunlara bağlı olarak oluşan elektrik ile ilgili ilmî verilerin insanların ibret almaları için bildirildiğini söylemektedir (Elmalılı, 1979: 1, 255-260). Astronomi ile ilgili olan “yedi gök” (Bakara 2/29) ifadesini de günün şartlarına göre ele almakta ve önceki tefsirlerden farklı olarak yorumlamaktadır (Elmalılı, 1979: 1, 292-294, 393; 6, 5077). Meselâ müfessir, “onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız...” (Âl-i İmrân 2/181) âyetini, kendi döneminde kullanılan gramofon plakları ve telsizlerle ilişkilendirmektedir. Müellif, o devirdeki ilmî veriler ışığında anlaşılan haliyle, ses titreşimleri açıkta görüldüğü gibi, hemen kaybolmamakta, gökyüzünde ses her tarafa yayılıp yazılmaktadır. Bunların kâinatta genel elektrik cereyanları içinde nerelere kadar gittiği ve ilâhî arşın altında daha ne şekiller kazanacağını bilemediğini söylemektedir (Elmalılı, 1979: 2, 1239).

Allah'ın, inananlara yenmesini yasakladığı domuz etinin yasaklanma hikmetlerini, fennî verilerle sunan Elmalılı (Elmalılı, 1979: 3, 1562), yaratılışa ilgili açıklamaları da fennî veriler ışığında tefsir etmektedir. Allah önce yeryüzünü, ardından madenleri, bitkileri ve hayvanları yaratmış, daha sonra bunların bir hülâsası olarak da insanı topraktan yaratarak, onu bunların sonuncusu yapmıştır. Ona göre, yeryüzünde önce madenler oluşmuş, ardından sırasıyla bitkiler ve hayvanlar yaratılmıştır. Elmalılı, insanın yaratılışının bu üç maddenin yaratılmasından sonra olduğunda bir ihtilaf görmemektedir. Kuru toprağın ilk insan hücresi haline gelinceye kadar geçirmiş olduğu evreleri anlattıktan sonra, İbni

³⁰ “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu apaçık bir büyüdür” derler” (Hud 11/7).

³¹ “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanınız O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır” (Ra'd 13/2-3).

Türketi'l-İsfahânî'nin *Fusûs* şerhinde yaptığı açıklamayı buna delil olarak sunması dikkat çekicidir: “Madenlerin sonu, bitkilerin evveli mantar, bitkilerin sonu ve hayvanların evveli hurma, hayvanların sonu ve insanların evveli maymundur” (Elmalılı, 1979: 3, 1869-1874).

Keza Elmalılı, “nihâyet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde(yi) diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız” (A'râf 7/57) meâlindeki âyetin tefsirinde, bulutların hava boşluğunda durmasıyla alakalı iki teorinin bulunduğunu, birincisinin çürütüldüğünü; daha hafif olan havanın sırf hareketten aldığı güçle ağır bulut kütlelerini kaldırıp, yüklenmesini savunan görüşün daha dikkat çekici olduğunu söylemektedir. Bu ilmî verilerin öğrenilmesi sayesinde, hareket ettirici kuvvet elde edilmesiyle uçaklar yapılmış, kuş gibi hava üzerinde uçuşa başarısı elde edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca bu ilmî bilgilere, Hz. Muhammed'in (sav.) risâletinin kesin delillerinden birisi ve mû'cize olarak bakmaktadır (Elmalılı, 1979: 3, 2199-2200).

Yine Elmalılı, Bakara sûresinde geçen “hicâre” ve “vekûd” (Bakara 2/24) kelimeleriyle cehennem ateşini tutuşturmaya sebep olan heykeller, putlar ve insanlar kastedilse de çıra, kömür vb. ateş tutuşturmaya yarayan taşların da kastedilmiş olabileceğini savunmaktadır. Buna dayanak olarak, ilim adamlarının bu kelimelerden taş kömürünü anladıklarını iddia etmektedir (Elmalılı, 1979: 1, 273). Yine “o, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çerçöpe çevirendir” (A'lâ 87/4-5) âyetini, jeoloji ve maden ilmini içermekle beraber, taş kömürüne de işaret ettiğini söylemektedir (Elmalılı, 1979: 8, 5747-5758).

Bir başka örnekte Elmalılı, “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler” (Enbiyâ 21/33) âyetinde, zannedildiği gibi gök, cisimlerini felek/yörünge döndürmüyor, aksine her birinin bir yörüngede yüzdüklerini vurgulamaktadır.

Elmalılı, kendinden önceki âlimlerden bazılarının bu âyeti yanlış yorumladıklarını, “feleğin” döndürme işlemi yapmadığını, bu konuda Dahhâk'tan bir rivâyet zikrederek yorumunu güçlendirmektedir. Ona göre burada, eskiden kabul görmüş astronomi ile ilgili bir teorinin zayıflığı, hatta çürütülmesi bulunmaktadır. Bu ve benzeri âyetlerde “Kur'ân'ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız”. O halde fen ilimlerine aykırı görünen noktalara rast gelindiğinde, Kur'ân âyetleri bu bilime uydurulmaya çalışılmamalı, fennî kurallar Kur'ân ile bağdaştırılmalıdır (Elmalılı, 1979: 5, 3354-3355).

Müfessir, fennî âyetleri yorumlarken “ilmî i'câz” ifadesini kullanmakta ve bunun ardından i'câzla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Meselâ, Hicr sûresi 22. âyetinde,³² geçmiş müfessirlerden İbn Abbâs, Dahhâk, Katâde, İbn Mesûd ve Fahreddîn Râzî'den alıntılar yapmaktadır. Fakat bu tefsirlerde rüzgârların ağaçları aşıladığı zikredilmekle birlikte, aşılamanın nasıl olduğu açıklanmamaktadır. Ona göre tabip müfessir Fahreddîn er-Râzî'de bu nokta meçhul kalmıştır. Kendi dönemine kadar bu aşılama şeklinin bilinmediğini iddia eden Elmalılı, “orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır” (Ra'd 13/3) âyetinden yola çıkarak, bitkilerin çiçeklerinde erkek-dişi çifti bulunduğunu, erkeğin dişiye aşılması ile meyvelerin oluştuğunu savunmaktadır (Elmalılı, 1979: 5, 3053).

Önceki müfessirlerin ilmî değerlendirmelerine kimi zaman ilaveler yapan Elmalılı, kimi zaman da yanlışlığını ortaya koymaktadır. Örneğin, “O sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır” (Yâsîn 36/80) âyetinde, ağaçtaki odun veya kömür kastedilmemekte, bilakis sürtme ve temas ile oluşan harâret ve tutuşmadan mütevellit bir elektrik olayı anlatıldığını söylemektedir (Elmalılı, 1979: 4, 2238). Elmalılı'ya göre âyet elektriğe işaret etmekte, sırf teorik akıl ile bilinemeyecek gerçeklerin, deneyle ortaya çıkabileceğine delil teşkil etmektedir (Elmalılı, 1979: 6, 4042).

Keza bir başka yerde Elmalılı, “Ben Yusuf'un kokusunu alıyorum” (Yûsûf 12/94) âyetinde,

³² “Rüzgârları da aşılایıcı olarak gönderip...” (Hicr 15/22).

modern bilimin keşfedemediği bir gerçeğe işaret ettiğini söylemektedir. Sûrede anlatılanlardan bilindiği kadarıyla Yakup (as.), uzun süredir görüşmediği oğlu Yusuf'un kokusunu almakta ve çevresindekilere bunu aktarmaktadır. Müfessir, Yakup'un (as.) birkaç gün sonra oluşacak karşılaşmayı bu koku ile haber vermesine dikkat çekerken, seksen fersahlık mesafeden bu kokuyu taşıyan aracın veya algılama gücünün ne olduğunu sorgulamaktadır (Elmalılı, 1979: 4, 2918). Elmalılı, şâyet bu olayda bir araç varsa, bu aracın hızı en azından bir şimşeğin hızına eşit olması gerektiğini söylemektedir (Elmalılı, 1979: 4, 2918-2921). Ya da, kokunun bir mekândan başka bir mekâna iletilmesine psikolojik bir yaklaşımla da bakılabileceğini, bunun da telepati olarak düşünülebileceğini iddia etmektedir. Elmalılı'ya göre bu âyet, Yusuf (as.) ile Yakup'un (as.) peygamberliklerine bir mû'cize olduğu gibi, birtakım tabiat kanunlarının anlaşılması yanında yeni şeylerin keşfine yol açan bir bilgidir. Telefon, telgraf ve radyo gibi aletleri telepatinin içine yerleştiren müfessire göre bu konu, sırf ruhânî bir olay olarak algılanmamalıdır. Yeni teknolojik gelişmeler dikkate alınarak, âyetlerden ilhamlar alınıp yeni buluşlar yapılmalıdır (Elmalılı, 1979: 4, 2918-2922). Meselâ Hz. İsa'nın kuş yapması (Â-i İmrân 2/49), Allah'ın izniyle onun peygamberliği için bir mû'cize iken, kuşların uçmasından, uçuş ilkelerini çıkararak uçan cisimlerin üretilmesi sağlanmalıdır. Kur'an'da geçen ilmi gerçeklerin, insanlığın kalkınması için birer vesile olduğunu aktaran Elmalılı'ya göre bu veriler, Kur'an'ın üstünlüğüne, peygamberliğin tasdikine ve Allah'ın varlığına delildir ve inananların imânını kuvvetlendirmektedir (Elmalılı, 1979: 5, 3351; 6, 4024).

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim üzerinde yapılan çalışmalar genellikle kendi dönemlerinin izlerini taşırlar. Özellikle tefsirler kendi zamanlarındaki ihtiyaçları göz önünde bulundurarak kaleme alınırlar ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar. Ancak bu tefsirlerden bazıları hem kendi dönemleri için, hem de sonraki dönemler için kaynak olma özelliklerini sürdürmektedirler.

Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli çalışması, döneminin ihtiyaçlarını gidermek için kaleme alınsa da hâlâ kayda değer referans kaynaklardan biridir. Ayetleri yorumlarken konuları derinlemesine ele alan müfessir, denk düştüğü yerlerde Kur'an'ın i'câz yönlerine temas etmektedir. Ancak Elmalılı bu düşüncelerini, detaya girmeksizin kısa ve özlü ifadelerle sunmaktadır.

Elmalılı'ya göre Kur'an, Hz. Peygamber'e (sa.) verilen en büyük mû'cizedir, onu diğer mû'cizelerinden farklı kılan mû'cizeliğinin dâimi olmasıdır. Bu da Kur'an'ın Allah katından inzâlinin en açık delillerindendir. Yazar'a göre i'câz ilmi, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına ve mû'cizeliğinin ortaya çıkmasına vesile olan ilimlerden biridir.

İ'câz konusunda diğer müfessirlerle ekseri aynı düşünceleri paylaşan Elmalılı, i'câz çeşitlerinde de aynı değerlendirmelere yer vermektedir. Kur'an'ın, i'câz ile ilgili görüşlerini teahhüd ayetlerinde ele alan müfessire göre, Kur'an'da on çeşit i'câz bulunmaktadır. Bunlar: Kur'an'ın tertibi, nazmı, üslûbu, belâgatı, gayb yönü, teşrii yönü, korunmuşluğu, Arapça olması, Hz. Peygamber'in ümmî olması ve fennî yönünden i'câzlarıdır. Bunlardan nazm i'câzı hususunda geniş açıklamalar yapan Elmalılı'ya göre Kur'an'ı Kur'an yapan nazımdır ve önce okunan mana değil, o manayı en güzel şekilde ifade eden nazımdır.

Gaybî i'câz konusunda kezâ geçmiş müfessirlerle aynı görüşleri paylaştığını düşündüğümüz Elmalılı, tarihî olaylara da değinerek konuya açıklık getirmektedir. Gelecekle ilgili gayb örneklerini sunarken Kur'an'ın üstünlüğünü kanıtlamaya ve haber verdiği olayların yeni verilere ters olmayıp onları desteklediğini söylemektedir.

Kur'an'ın korunmuşluğunu mû'cize konusu içinde mütalaa eden Elmalılı, konuyu gaybî i'câz ile irtibatlandırmaktadır. Özellikle i'câz konularından gaybî i'câzı fennî i'câz ile nazm i'câzını tertip ve üslûp i'câzı ile ilişkilendirmektedir. Aynı şekilde belâgî i'câz da diğer i'câz çeşitleriyle irtibatlı bulan müfessir, bu i'câz çeşidinde Kur'an ayetlerinin inceliklerine ve insan keliminden farklı oluşuna vurgu

yapmaktadır.

Elmalılı, kendi döneminin verdiği bir etkileşmeden olsa gerek, Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesini mû'cize olarak görmekte ve Arapça'nın inceliklerine değinmektedir. Ona göre, Arapça her manayı iyi anlatan mükemmel bir dil olmakla birlikte, Kur'ân onu en yüce/azametli şekilde süsleyip parlatmıştır.

Hız. Peygamber'in (sav.) şahsî özelliklerine de değinen Elmalılı, onun ümmî olmasını da bir mû'cize olarak görmektedir. Çünkü Araplarda şiir ve belagat yüksek bir derecede bulunmasına rağmen, okuyup yazanlarda bile dilin kuralları ve nazariyatıyla ilgili bilgilerin yerleşmediği bir dönemde okuma-yazma bilmeyen bir peygamberin tebliğinin dikkat çekici olduğunu aktarmaktadır. İnsanlar arasında ümmîliğin, acizlik ifadesi olarak görüldüğünü aktaran müfessir, aksine Hız. Peygamber'in (sav.) ümmî olmasını bir mû'cize kabul etmektedir. Bununla birlikte, her peygamber için ümmîlik şartı bulunmadığını söylemektedir.

Kur'ân'ın her çağda gelişen ilerlemelere göre tefsir edilmesi gerektiğini savunan Elmalılı, kendi devrindeki ilerlemelere göre fennî i'câzla ilgili bilgilere yer vermektedir. Bu konudaki verilerin Kur'ân'a ters düşmediğini de aktaran Elmalılı'ya göre bu veriler, âyetin meâlini vermede ve tefsire yardımcı olurken, Müslümanların imanını kuvvetlendirmektedir.

Çalışmada, Elmalılı'nın Kur'ân'ın i'câzına bakışı örneklerle ele almaya çalışılmıştır. Ancak, konunun alt başlıklarının da müstakil çalışmalarla ele alınması gerektiği kanaatindeyiz. Bahusus Elmalılı'nın, nazım, münâsebet ve fennî i'câz hususundaki değerlendirmeleri incelenmeli ve diğer müfessirlerin yorumlarıyla karşılaştırılmalıdır. Tefsir çalışmalarında haklı bir şöhrat elde eden ve üzerine onlarca çalışma yapılan Elmalılı tefsiri, anlaşılır bir dille yeniden sadeleştirilip halkın istifadesine sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Abdullah (1971). *Tefsir Notları*, Erzurum: yy.
- Aydın, Muhammed (2001). *Kur'ân'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Bakillânî, Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib (2008). *İ'câzü'l-Kur'ân*, Beyrut: 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cerrahoğlu, İsmail (1993). *Tefsir Usulü*, Ankara: 9. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, Muhsin (1988). *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Demirci, Muhsin (2016). *Tefsir Usulü*, İstanbul: 48. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad (ts.). *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, 2. Baskı, Kahire: yy.
- el-İsfahânî, Râgıb (ts.). *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Keylânî, Muhammed Seyyid, Mısır: Şirketu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- el-Kattân, Menna' Halil (1997). *Ulûmu'l-Kur'ân: Kur'ân İlimleri*, çev: Arif Erkan, İstanbul: Timaş Yayınları.
- er-Râzî, Fahreddin (ts.). *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Mısır: yy.

- es-Süyûtî, Celalettîn (1987). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, by.: 2. Baskı, Menşûrâtü'r-Radî.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Efrîkî, (1990). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kırca, Celal (1989). *Kur'ân ve Fen İlimleri*, İstanbul: 2. Baskı, Marifet Yayınları.
- Kurt, Mehmet (2014). *Elmalılı Tefsirinde Mû'cize-Bilim İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mâverdî, Ebi'l-Hasan b. Muhammed (1994). *A'lâmu'n-Nübüvve*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Müslim, Mustafa (1988). *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'ân*, Cidde: Dâru'l-Menâre.
- Nevfel, Abdurrezzak (1980). *Allah ve Modern İlim*, İstanbul: 2. Baskı, Hikmet Yayınları.
- Rıza, Reşid (ts.). *Tefsîru'l-Menar*, Beyrut: 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife.
- Sâbûnî, Nureddin (2014). *Maturidiyye Akâidi (el-Bidâye fî Usûli'd-Din Terümesi)*, çev: B. Topaloğlu, İstanbul: 13. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Salmazzem, Mehmet (2018) “Aydın Yarılması Meselesine Dair Tefsirlerdeki Yorum Farklılıkları”, Sivas: Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, s. 859-884.
- Sofuoğlu, Mehmed (1981). *Tefsire Giriş*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî (1993). *Kur'ân Mû'cizesi*, çev: M. Sait Şimşek, Konya: Esra Yayınları.
- Şengül, İdris (1995). *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir ve diğr. (1998). *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Turgut, Ali (1991). *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Vakkasoğlu, Vehbi (1987). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, İstanbul: Cihan Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2000). “İ'câzü'l-Kur'ân”, Ankara: TDV., Yayınları.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili*, yy.: Eser Neşriyat ve Dağıtım.